

HANBELİLİK İLE KÜLLÂBİLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ*

The Relation Between Hanbalism and Kullabism

İsa KOÇ¹

Öz

Ahmed b. Hanbel ve taraftarlarıyla Küllâbiler arasında Mihne'den sonra bazı tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Ahmed b. Hanbel'in Küllâbilere yönelik sergilediği tavır Hanbeli geleneğin daha sonraki temsilcileri tarafından sürdürülmüştür. Bu çalışmada III./IX. yüzyıldan başlayarak üç asırlık zaman dilimi içerisinde iki grubun birbirlerine yönelik yaklaşımları ele alınmaktadır. Özellikle Hanbeliliğin İbn Küllâb, Muhâsibi ve Kerâbisî ile ilgili düşünce ve eleştirileri söz konusu edilmektedir. İki grup arasındaki tartışmaların boyutu üzerinde durulmakta ve hangi konular-da tartışmaların yaşandığı ifade edilmektedir. Hanbeli isimlerin temel tartışma konusu olan Allah'ın kelamı üzerinden Küllâbileri eleştirirken kullandıkları Lafziyye ile Vâkıfiyye kavramları ve bu düşüncelere yönelik tepkileri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca İbn Huzeyme'nin başta Kalânisi olmak üzere Küllâbiler ile ilişkisi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hanbelilik, Küllâbilik, Ahmed b. Hanbel, İbn Küllâb, Muhâsibi. **Anahtar Kavramlar:** Hanbelilik, Küllâbilik, Ahmed b. Hanbel, İbn Küllâb, Muhâsibi, Kerâbisî.

Abstract

It is seen that there are some discussions between Ahmad ibn Hanbal and Kullabism after the mihna. It is understand that the attitude displayed by Ahmad ibn Hanbal has been continued by the later representatives of Hanbalism tradition. In this study, the approaches of the two groups towards each other have been discussed from 9th to 12th century. Especially the thoughts and criticisms of Hanbalism about Ibn Kullab, Muhasibi and Kerabisi have been mentioned. The extent of the discussions between the two groups have been dwelled on and the issues of the discussions has been examined. The concepts of Lafziyye and Vakiyye used by Hanbali names when criticizing the Kullabism and their reactions to these thoughts have been expressed due to the main topic of discussion. In addition, the relationship of Ibn Khuzaymah with the Küllabi names especially Kalanisi has been examined.

Key Words: Hanbalism, Kullabism, Ahmad ibn Hanbal, Ibn Kullab, Muhasibi, Kerabisi.

* Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Hanbelilik-Eş'arilik İlişkisi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Arş. Gör. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye/e-posta: isakoc@sdu.edu.tr/ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6928-9282.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
28.08.2020	15.12.2020	30.12.2020

DOI: 10.18403/emakalat.787261

GİRİŞ

Öncelikle Hanbelilik ve Küllâbîlik mezheplerine kısa bir şekilde değinmek gerekmektedir. Mihne olayı, hadis taraftarlarının fikri sisteminde önemli bir dönüm noktası olmuş, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve taraftarlarını ön plana çıkarmıştır.² Mihne sonucu itibarıyla Hanbelilik adında bir mezhebin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.³ Hatta Hanbelilik mezhebi mevcudiyetini Mihne'ye ve onun sonunda oluşan kültür travmasına borçludur.⁴ Hanbeliliğin mezhebi oluşumunu büyük ölçüde tamamlandığı IV./X. yüzyılda özellikle Bağdat'ta güçlü bir grup haline geldiğinden bahsedilmektedir.⁵ Hanbelilik; zühd ekolü, ilmi ekol ve emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münkeri destekleyen cihatçı ekol olmak üzere üç grup şeklinde tasnif edilmiştir. Bu üçlü tasnif içerisinde ilmi eğilim Hallâl (ö. 311/923) tarafından, eylemci veya vaazcı eğilim yani emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münkeri tesis etmeye çalışan grup Berbehârî (ö. 329/940) tarafından temsil edilmektedir. Bunlar arasında tarihi süreçte en etkili, en fazla faaliyet gösteren ve en çok söz edilen grubun Berbehârî liderliğindeki üçüncü ekol olduğu belirtilmektedir.⁶

Abdullah b. Sa'îd b. Küllâb'a (ö. 240/854) nispetle Küllâbîlik şeklinde isimlendirilen grup tam anlamıyla bütünlük arz etmese de Me'mûn zamanında Mu'tezile'ye karşı hareket eden Şâfiî hadis taraftarlarını ifade etmektedir. Abdulazîz b. Yahya el-Mekkî el-Kinânî, (ö. 240/855'ten sonra) Ebû Abdullah Hâris b. Esed el-Muhâsibî, (ö. 243/857) Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali b. Yezîd el-Kerâbisî (ö. 248/862) ve Hüseyn b. Fadl el-Becelî (ö. 282/895) gibi isimler bu grubun temsilcileri arasında bulunmaktadır.⁷ Zikredilen isimler

² Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, (Ankara: Kitabiyat, 2012), 56.

³ Muhyettin İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 39.

⁴ Muhyettin İğde, "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, ed. M. Mahfuz Söylemez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 165-166; a.mlf, *Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 80; Zübeyir Bulut, "Karşı Mihne Uygulamaları ve er-Risaletü'l-Kâdiriyye (Kâdiri İtikadı)", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/1 (2017), 81-82.

⁵ Muhyeddin İğde, "Selefililiğin Tarihi Arka Planı", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 8/2 (2015), 165.

⁶ İğde, *Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 142, 173.

⁷ Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temimî el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-dîn*, (İstanbul: Matbaatu'd-Devle, 1928), 308-309; Süleyman Akkuş, *Kuşeyrî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâmî Görüşleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 4; Mehmet Kalaycı, "Eşariliğin Tarihsel Arka Planı: Küllâbîlik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*

yaygın olarak kabul edilmekle beraber Ebû Sevr (ö. 240/854) ve Ahmed eş-Şerrâk (ö. 240/855) da Küllâbî isimler arasında yer almaktadır.⁸ Küllâbî gelenek içerisinde bu isimler dışında Abdullah b. Davud el-Huraybî, (ö. 213/828) Irak Malikilerinden Yakub b. Şeybe el-Basrî, (ö. 262/876) muhaddis İshak b. Ebî İsrail, (ö. 245/859) Bişr b. Velid el-Kindî (ö. 237/852) gibi isimler de zikredilmektedir.⁹ “Ehl-i hadisin kelimcileri” şeklinde tanımlanan bu grubun buluştukları ortak nokta, Şâfi mezhebine mensup olmakla birlikte itikadî konularda kelimî yönetime başvurmalarıdır.¹⁰

Bu bilgilerden sonra iki grup arasındaki ilişkiye geçilebilir. III./IX. yüzyılın ortalarında Mu'tezile'ye karşı Ehl-i sünneti, Ahmed b. Hanbel'in başını çektiği Ehl-i hadisin ve İbn Küllâb ile Muhâsibî'nin ön plana çıktığı kelimî metodu kullanan grubun temsil ettiğine yönelik ifadeye¹¹ Ehl-i sünnet¹² kavramı dar bir çerçevede ortaya konulmuş, Mâlikî ve Hanefî çevreler gibi diğer grup ve yaklaşımlar göz ardı edilmiştir. Buna rağmen bu ifadeye Hanbelî ve Küllâbî ekollerinin farklı bakış açılarının gösterilmesi bilgi değeri taşımaktadır.

1.1. Hanbelî Gelenekte Küllâbîlik Algısı

Ahmed b. Hanbel ile Küllâbîler arasındaki ilişki, sahip oldukları fikirler nedeniyle sıcak bir şekilde gerçekleşmemiştir. Küllâbî gelenek kelim ile meşgul olması sebebiyle Ahmed b. Hanbel'in liderliğinde Hanbelîlerin eleştirileriyle karşılaşmış ve mübtedî olmakla nitelendirilmiştir.¹³ Hatta İbn Küllâb ve arkadaşlarına yönelik en şiddetli ve acımasız eleştirilerin Ahmed b. Hanbel tarafından yapıldığı

51/2 (2010), 402; a.mlf, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidîlik İlişkisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 89; Tefik Yücedoğru, *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiye Mezhebi*, (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 30.

⁸ Christopher Melchert, “Ahmed b. Hanbel'in Muhalifleri”, trc. Ali Hakan Çavuşoğlu, *Marife* 5/3 (2005), 400-401; Nail Okuyucu, *Şâfi Mezhebinin Teşekkül Süreci*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 87.

⁹ Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü (III.-V./IX.-XI. yy.)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 137.

¹⁰ Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, 309.

¹¹ Mustafa Irmaklı, *Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin Ehl-i Sünnet Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 28.

¹² Bu dönem açısından Ehl-i sünnet kavramını kullanmanın mümkün olmadığı, bundan dolayı Mu'tezile karşıtı genel dini düşünce şeklinde ifade etmenin daha doğru olduğu söylenebilir.

¹³ Kalaycı, *Eşarîlik-Maturidîlik İlişkisi*, 90; Yücedoğru, *İbn Küllâb ve Küllâbiye Mezhebi*, 26.

belirtilmektedir.¹⁴ Ahmed b. Hanbel ve Ehl-i hadisin Mu'tezile ile mücadelesine benzer hatta daha sert bir şekilde Küllâbîlik ile mücadele ettiği ifade edilmektedir.¹⁵

Ebû Nasr es-Siczi'ye (ö. 444/1052) göre Küllâbîler ve benzerlerinin görüşleri, onların Kur'an'ı nefyetmelerine, indirilmiş olan nassların yalanlanmasına, şariat hükümlerinin kaldırılmasına ve sahih haberlerin reddine sebebiyet vermektedir.¹⁶ Herevî, (ö. 481/1089) Küllâbiyye'nin zuhur ettiği tarih aralığını anlatırken önemli bilgilere yer vermektedir. Müellif, sıfatların keyfiyetini araştırmadıklarını, sıfatları yalanlamadıklarını ve tefsir etmediklerini aksine tasdik ettiklerini ifade etmektedir. O, kendi düşüncelerini bu şekilde özetledikten sonra İslam düşüncesinde bir grubun ortaya çıktığını ve kendileri ile aynı fikirlere sahip olmadıklarını söylemektedir. Herevî, bu grubun Nebi'nin hadislerine karşı çıktığını ve sıfatları reddetmek istediğini ifade etmektedir. Herevî'nin burada kastettiği grup Küllâbîlerdir. Zaten kendisi bu bölümde Kerâbîsi'nin ismini zikretmekte ve onun daha önce Ehl-i sünnetten kimsenin fikir beyan etmediği konulara girdiğini söylemektedir.¹⁷ Küllâbîler arasında ileri sürülen Kur'an'ın lafzının mahlûk olduğu fikri Herevî tarafından reddedilmektedir. Herevî daha sonra Küllâbîlere yönelik eleştirilerini sertleştirmekte ve onların Allah tarafından lanetlendiğini savunmaktadır. Eserinde Küllâbî olması nedeniyle lanetlenen isimlerin varlığından bahseden Herevî aynı zamanda Muhammed b. el-Hüseyin es-Sülemî ve Ebû Ali ed-Dekkâk¹⁸ gibi şahısların da Küllâbiyye'yi lanetlediğini bildirmektedir.¹⁹

1.1.1. İbn Küllâb'a (ö. 240/854) Yönelik Eleştiriler

İbn Küllâb, Eş'arî müellifler tarafından kıymetli özelliklere sahip bir şahsiyet olarak sunulmaktadır. Bağdâdî, (ö. 429/1037) Me'mun zamanında Ehl-i sünnet kelmacıları arasında yer alan İbn Küllâb'ı tartışmalarda Mu'tezile'yi yerle bir eden, kitaplarındaki çelişkileri

¹⁴ Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Mecciddin Abdisselam İbn Teymiyye, *Der'u te'aruzi'l-akl ve'n-nakl*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, (Riyad: Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, 1411/1991), 2/81.

¹⁵ Christopher Melchert, *The Formation of The Sunni Schools of Law: 9th-10th Centuries C. E.*, (Leiden: Brill, 1997), 68-82.

¹⁶ Ebû Nasr Ubeydullah b. Said b. Hâtim es-Siczi, *Risâletu's-Siczi ilâ ehli Zebîd fi'r-reddi alâ men enkara'l-harf ve's-savt*, thk. Muhammed Ba Kerim Ba Abdullah, (Riyad: Dâru'r-Râye li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1414/1994), 105.

¹⁷ Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî, *Zemmu'l-keâm ve ehlih*, thk. Ebû Cabir Abdullah b. Muhammed b. Osman el-Ensârî, (Medine: Mektebetu'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1419/1998), 4/343.

¹⁸ Ebû Ali er-Rafa şeklinde yazılmış ancak dipnotta Dekkâk olduğu ifade edilmiştir. İbn Teymiyye, *Der'u te'aruzi'l-akl ve'n-nakl*, 2/82-83.

¹⁹ Herevî, *Zemmu'l-keâm*, 4/388-389, 395, 405, 409, 419.

göstererek onları rezil eden bir kimse;²⁰ Cüveynî, (ö. 478/1085) onların yaşadığı dönemde Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin önderlerinin en önde geleni olarak tanıtmakta ve üstadımız ifadesine yer vermektedir.²¹ Şehristânî (ö. 548/1153) de onun teşbih düşüncesine meyilemeyen, kelam ilmini benimseyen ve selef düşüncesini kelamî deliller ile destekleyen bir lider olduğunu ifade etmektedir.²² Bunun ötesinde Eş'arî gelenekte İbn Küllâb'a yapılmış eleştirilere cevap verildiği görülmektedir. İbn Asâkir, (ö. 571/1176) bid'at sahibi eleştirilerine maruz kalan İbn Küllâb'ı savunurken; Seyfeddin el-Âmidî, (ö. 631/1233) İbn Küllâb'ın görüşlerine yönelik itirazları ortadan kaldırma gayretiyle hareket etmektedir.²³ İbn Teymiyye, (ö. 728/1328) İbn Küllâb'ın Eş'arî'nin (ö. 324/935) fikri konuda öncüsü olduğunu ve Mu'tezile'den ayrılmasının İbn Küllâb'ın çabalarıyla gerçekleştiğini belirtmektedir.²⁴ Modern çalışmalarda da İbn Küllâb, Mu'tezile ile kelam konularında münakaşaya giren ilk Ehl-i sünnet kelamcısı olarak sunulmaktadır.²⁵ Ehl-i sünnet ekolünün teşekkülünde önemli rol oynayan İbn Küllâb'ın, Mihne döneminde ana grubun düşüncelerine muhalif fikirler ile mücadele eden bir alim olduğu ifade edilmektedir.²⁶

Bütün bunların aksine incelediğimiz tarih aralığındaki Hanbelî kaynaklar ise İbn Küllâb hakkında birçok olumsuz bilgi paylaşmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in Mu'tezile'den daha çok İbn Küllâb'a düşmanlık seviyesinde muhalif olduğu bilinmektedir.²⁷

²⁰ Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, 206, 309; Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdîrrahman el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-redd alâ ehli'l-ehvâ ve'l-bid'a*, thk. M. Zâhid el-Kevserî, (Beyrut: Mektebetu'l-Me'ârif, 1968), 44.

²¹ İmamü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknu'ddin Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd ilâ kavâti'l-edille fi usûli'l-ittikâd*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih, (Kahire: Mektebetu's-Sekâfedi'd-Diniyye, 1430/2009), 108; a.mlf, *Kitâbu'l-İrşâd (İnanç Esasları Kılavuzu)*, trc. Adnan Bülent Baloğlu-Sabri Yılmaz-Mehmet İlhan-Faruk Sancar, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 110.

²² Tâcüddin Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Abdulkadir el-Fâdilî, (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1426/2006), 1/25.

²³ Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Küllâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/156-157.

²⁴ Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Mecciddin Abdisselam İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünneti'n-nebeviyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, (Riyad: Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, 1406/1986), 2/327, 5/277.

²⁵ Ali Sami en-Neşşâr, *İslam'da Felsefenin Doğuşu-I*, trc. Osman Tunç, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 378.

²⁶ Nadim Macit, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, (Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1995), 59.

²⁷ Yücedoğru, *İbn Küllâb ve Küllabiye Mezhebi*, 26.

Nitekim İbn Hacer, “Ahmed b. Hanbel, İbn Küllâb ve taraftarlarına karşı insanların en şiddetlisiydi.” ifadesine yer vermektedir.²⁸ Ahmed b. Hanbel, İbn Küllâb’ın görüşlerini barındıran herhangi bir şeyin hiçbir yerde bulunmamasına vurgu yapmaktadır. İbn Küllâb’ın özellikle halku’l-Kur’an meselesi ve kelim sıfatına ilişkin görüşlerinden dolayı Ahmed b. Hanbel’in saldırı ve eleştirilerine maruz kaldığı görülmektedir.²⁹ Hanbelî isimler tarafından yapılan eleştiriler bu kadarla sınırlı kalmamakta, kendisi ve ailesi Hıristiyan olmakla itham edilmektedir.³⁰ Konu ile ilgili olarak İbnu’n-Nedim’in Ebu’l-Abbas el-Begavi’den naklettiği bilgi şu şekildedir: “Hıristiyan olan Fisyon’un yanına gittik. Batı tarafında Rum ülkesinde yaşıyordu. Söz arasında kendisine İbn Küllâb’tan sordum. Fisyon, “Allah’ın kelamı O’nun kendisidir.” sözünü kendisinden aldığını, yaşaması halinde Müslümanları Hıristiyan yapabileceklerini ifade etmiştir. Benzer ifadelerin İbn Küllâb’ın tartıştığı Abbâd b. Süleyman tarafından kullanıldığı görülmektedir.³¹ Seksekî de onun Hıristiyan olduğunu, Müslümanların akıllarını karıştırmak ve onları inançlarından döndürmek için çaba gösterdiğini kaydetmektedir.³² Aynı şekilde İbn Küllâb, ilahi kelamın zattan ayrı olmadığı şeklinde bir görüşe sahip olması nedeniyle Hıristiyanlarla aynı inancı paylaşmakla itham edilmektedir.³³ Burada dikkat çekici husus Mu’tezilî ve Hanbelî düşüncenin İbn Küllâb eleştirisinde aynı minvalde hareket etmesidir.

²⁸ Ebu’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu’l-mizân*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, (Beyrut: Mektebetu’l-Matbûati’l-İslâmiyye, 1423/2002), 4/486.

²⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcu’s-sünne*, 1/423-424; Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût-Hüseyn el-Esed, (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1405/1985), 11/174-176.

³⁰ Salahuddin Halil b. İzziddin Aybeg b. Abdullah es-Safedi, *Kitâbu’l-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût-Türki el-Mustafa, (Beyrut: Dâru İhyâ li’t-Türâsi’l-Arabî, 1420/2000), 17/104.

³¹ Ebu’l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya’kub İshak b. Muhammed b. İshak İbnu’n-Nedim, *el-Fihrist*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 255-256.

³² Ebu’l-Fazl Abbas b. Mansur es-Seksekî, *el-Burhân fî ma’rifeti ‘akâidi ehli’l-edyan*, thk. Bessâm Ali Selâme el-Amûş, (Zerka: Mektebetu’l-Menâr, 1417/1996), 36-37. İbn Teymiyye bu konuda İbn Küllâb’ı savunma niyetiyle eserinde bazı bilgilere yer vermiştir. O, ilahi sıfatları ispat ettiğinden İbn Küllâb’a Cehmiyye ve Mu’tezile’ye mensup kişilerin iftirada bulunduğu ve asılsız rivayetler uydurarak onun önceleri bir Hıristiyan olduğuna, Müslümanlığı benimseyince kız kardeşinin kendisini terk ettiğine, bunun üzerine Müslümanların dinini bozmak için onlardan görüldüğünü söylediğine dair iftiralar ihtiva eden bir rivayeti zikretmektedir. İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-sünne*, 2/498.

³³ Yavuz, “İbn Küllâb”, 20/156.

İbn Batta, (ö. 387/997) *eş-Şerh ve'l-İbâne* adlı eserinde bazı isimlerden uzak durulması gerektiğini ifade etmiştir. Cehm b. Safvan (ö. 128/745) ve ona uyan Mu'tezilî isimler, Ma'bed el-Cühenî (ö. 83/702) ve ona uyan Kaderiler ve Râfiziler ismi geçenler arasında yer almaktadır.³⁴ Bunların yanı sıra "sünnetin kendilerine karşı savunulması gereken pislikler" olarak adlandırılan bir grup daha bulunmaktadır. Bu grup arasında İbn Küllâb'ın ismi dikkat çekmektedir. Onun dışında İbn Uleyye, (ö. 193/809) Ebubekir el-Esamm (ö. 200/816) ve Hüseyin en-Neccâr (ö. 230/845 civarı) yer almaktadır. Ayrıca İbn Batta'ya göre İbn Küllâb görüşlerinden, kötülüklerinden ve mezhebinden Allah'a sığınılacak bir kişidir.³⁵

Siczi; Küllâbî, Kalânîsî, (IV./X. yüzyıl başları) Sâlihî ve Eş'arî ortaya çıkıncaya kadar harfler ve sesler ile ilgili olarak herhangi bir ihtilafın olmadığını söylemektedir.³⁶ O, bu isimlerin akranları Mu'tezile'yi zahirde reddetmesine rağmen aslında Mu'tezile ile beraber hareket ettiğini, hatta Mu'tezile'den daha aşağılık olduğunu ifade etmektedir.³⁷ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) Allah'ın sıfatları ile ilgili İbn Küllâb'ın ismini zikretmesi ve düşüncesini reddetmesi dikkat çekmektedir.³⁸ *Tabakâtu'l-Hanâbile*'de Muhâsibî ve Kerâbisî'nin aksine İbn Küllâb'a iki kez yer verilmektedir. Allah'ın sıfatları ile ilgili bir bölümde "Sıfatların te'vil edildiğine dair bir fikir İbn Küllâb'tan başkası tarafından dile getirilmemiştir." ifadesine yer verilmektedir.³⁹ İbn Teymiyye, İbn Küllâb'ı bu konuda Mu'tezilî olmakla suçlamakta ve hatta bu görüşün Mu'tezile'nin fikrinden daha yanlış olduğunu belirtmektedir.⁴⁰

Tarihi kaynaklarda yer alan bu bilgilere rağmen İbn Küllâb'ın Ahmed b. Hanbel, Hâris el-Muhâsibî ve Ebu'l-Abbas Ahmed b.

³⁴ Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî İbn Batta, *eş-Şerh ve'l-ibâne alâ usûli's-sünne ve'd-diyâne*, thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdulhamid, (Amman: Dâru'l-Eseriyye, 1430/2009), 181-182.

³⁵ İbn Batta, *eş-Şerh ve'l-ibâne*, 182-183.

³⁶ Siczi'nin Eş'arîler hakkındaki ithamları için bkz. Ümüt Toru, "Ashâbü'l-Hadis Makâlât Geleneğinde İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Algısı", *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu -Eş'arîlik-* ed. Mustafa Aykaç vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018), 449-468.

³⁷ Siczi, *Risaletu's-Siczi ilâ ehli Zebîd*, 80-82.

³⁸ Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef Ebû Ya'lâ Ferrâ, *Kitâbu'l-Mu'temed fi usûli'd-dîn*, thk. Vedit' Zeydân Haddâd, (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1973), 47-48.

³⁹ Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman Süleyman el-'Useymin, (Riyad: el-Emânetu'l-Âmme, 1419), 3/236, 240.

⁴⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünne*, 2/499; a.mlf, *Der'u te'âruzi'l-akl ve'n-nakl*, 2/83.

İbrahim el-Kalânîsi gibi alimlerin dahil olduğu selefi zümre içinde bulunduğu, halku'l-Kur'an meselesine ve kelim sıfatına ilişkin görüşlerinden dolayı Ahmed b. Hanbel'in tenkitlerine maruz kaldığı belirtilmektedir.⁴¹ Buradaki tasnifte büyük bir yanlış bulunmaktadı. İbn Küllâb ve Ahmed b. Hanbel'in aynı zümre altında yer alması tarihi kaynaklara göre mümkün olmamakla birlikte yazarın ifadeleri genelleyici ve günümüz bakış açısını geçmişe yansıtma tarzında bir yaklaşım olarak kabul edilmelidir.

1.1.2. Muhâsibî'ye (ö. 243/857) Yönelik Eleştiriler

İbn Küllâb gibi Muhâsibî de Ahmed b. Hanbel'in sert tavır ve tutumları ile karşılaşmıştır. Muhâsibî, Mu'tezile'yi kendi görüşlerini kabul ettirmek için nasları yorumlamakla tenkit ederken, hadisçilerin katı tutumlarına karşı da Mu'tezile'nin kelim metodunu kullanmıştır. Bu yaklaşım ilerleyen süreçte Eş'ari'nin tavrını oluşturacaktır. Nitekim o da hayatının son evresinde ne Mu'tezile gibi katı akılcılığı ne de Ahmed b. Hanbel gibi yalnızca naslara bağlı kalmayı kabul etmiştir.⁴²

Muhâsibî'nin Mu'tezilî düşüncüyü eleştirirken kullandığı yöntem, *Fehmu'l-Kur'an* adlı eserinde yer alan görüşleri, Kur'an'ın lafızlarının mahlûk, Allah katında taşıdığı anlamlarının kadim olduğunu söylemesi ve imanın mahlûk olduğu düşüncesine sahip olması gibi görüşleri Ahmed b. Hanbel ile taraftarları tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁴³ Daha genel bir ifadeyle onun kelim ile ilgilenmesi nedeniyle Ahmed b. Hanbel tarafından sert bir dille eleştirildiği söylenebilir. İbn Hanbel'in sünneti savunmak için dahi olsa kelamcılar ile bir araya gelinmemesi gerektiğine ilişkin uyarıları bu tavır ile paralellik arz etmektedir.⁴⁴ İbn Küllâb'ın görüşlerini benimseyip desteklemesi dolayısıyla Muhâsibî'nin Ahmed b. Hanbel'in eleştirilerine maruz kaldığından da bahsedilmektedir. Aynı zamanda Ahmed b. Hanbel, Muhâsibî'yi Allah'ın sesinin duyulabileceği konusundaki fikirleri ile insanların kafalarını

⁴¹ Yavuz, "İbn Küllâb", 156.

⁴² Mustafa Yüce, "Hâris el-Muhâsibî'ye Göre Haberî Sıfatlar", *Kelim Araştırmaları* 12/2 (2014), 281-282.

⁴³ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/62-63, 233; Macit, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, 80; Zafer Erginli, "Muhâsibî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/13-16.

⁴⁴ Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, 308; Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, *Târîhu'l-İslâm ve ve feyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990), 18/205-209.

karıştırdığı için eleştirmiştir.⁴⁵ Yine Muhâsibî'nin bazı konularda havâtır gibi Mu'tezile tarafından kullanılan kavramlara yer vermesi, Ahmed b. Hanbel ve arkadaşları tarafından bid'at olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶ Macit'e göre Ahmed b. Hanbel ve öncülük ettiği dini anlayışı benimseyenler ile Muhâsibî arasındaki fikri anlaşmazlığın önemli nedenleri bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in ona karşı hoşnutsuzluğu Muhâsibî'nin ruh, akıl, zihin gibi soyut meseleler hususunda görüş ileri sürmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Muhâsibî'nin metodolojisinin dinin temel referansları, marifet ve akıl olmak üzere üç esasa dayandığından bahsedilmekte ve bu açıdan da Ahmed b. Hanbel ile arasında büyük bir fark bulunduğu ifade edilmektedir.⁴⁷

Ahmed b. Hanbel'in tepkisine sebep olarak zikredilen bir diğer husus da Muhâsibî'nin tasavvuf ile meşgul olmasıdır. İbn Kesîr, İbn Hanbel'in Muhâsibî'nin meclisine gidilmesini mutasavvıf olması nedeniyle yasakladığını ve Muhâsibî'yi bu faaliyetlerinden dolayı kınadığını belirtmektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in Muhâsibî ve arkadaşlarının dünya zevklerinden uzak durma ve nefis muhasebesi gibi konularda ilahî emir olmamasına rağmen konuşmalarından rahatsız olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸ Zehebî, bu anlaşmazlığın nedenini "Muhâsibî tasavvufla ilgili teklifler yapmaktaydı, bundan dolayı Ahmed b. Hanbel onu ayıplamakta ve eleştirmekteydi." şeklinde açıklamaktadır.⁴⁹ Abdulkadir Mahmud'un İslam düşüncesindeki tasavvuf hareketlerini selefi tasavvuf, sünnî tasavvuf ve felsefi tasavvuf şeklinde tasnif etmesinden hareketle selefi tasavvuf ile sünnî tasavvuf arasında bazı tartışmaların olduğundan bahsedilmektedir. Selefi tasavvuf, te'vilsiz nassçılığı savunduğu halde, sünnî tasavvuf sık sık akılla nasları te'vile başvurmuştur. Ahmed b. Hanbel ile Hâris el-Muhâsibî'nin tartışmaları da bunun örneği olarak kabul edilmektedir. Hatta İbn Hanbel'in Muhâsibî'den farklı bir düşüncesinin olmadığı sadece onun kelâmî meselelere dalıp birtakım mütalaalarda bulunmasından pek hoşlanmadığı iddia

⁴⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 8/214-215; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/110-112; a.mlf, *Târîhu'l-İslâm*, 18/205-210; Erginli, "Muhâsibî", 31/15.

⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/213.

⁴⁷ Macit, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, 72, 76.

⁴⁸ Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, (Cize: Hicr, 1419/1998), 14/391-393.

⁴⁹ Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Becâvî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/430-431.

edilmiştir.⁵⁰ Bu tarz değerlendirmeler o dönem açısından kaynaklardaki bilgilerle örtüşmemektedir. Bugün mevcut fikirlerinden hareketle iki önemli İslam düşünürünü birbiri ile barıştırma gayesine matuf değerlendirmeler büyük bir yanılğı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu anakronizm olarak isimlendirilen kronoloji hatası ve yanılığısıdır. Son olarak Melchert, Ebû Ubeyd ve Muhâsibi'nin, ılımlı-akılcılar şeklinde isimlendirilen gruba mensup olmaları nedeniyle Ehl-i hadis ve Ahmed b. Hanbel tarafından hor görüldüğünü düşünmektedir.⁵¹ Burada birçok sebep zikredilmiş olmakla beraber aslında Ahmed b. Hanbel'in kelamî yapıları ve Küllâbi geleneğe bakışı Muhâsibi'ye yönelik tepkinin temelini oluşturmaktadır.⁵²

Ahmed b. Hanbel'in Muhâsibi'ye yönelik tavır ve tutumu hakkında birçok rivayet aktarılmaktadır. Ahmed b. Hanbel, "bid'atçileri reddetmek için eser yazan Hâris el-Muhâsibi'ye "Vah sana! Sözlerini reddetmek için bile olsa onların delillerinden bahsettin ya! Böylece onları insanların mütalaasına arz etmiş oldun. Bu hususta fikir yürütmelerine sebebiyet verdin." diyerek serzenişte bulunmuş ve onunla ilişkisini kesmiştir.⁵³ Ahmed b. Hanbel'in Muhâsibi ile alakalı sözlerine ayrıca "O belanın aslıdır.", "Hâris'ten başka afet yoktur." ve "İbn Allâftan (ö. 235/849) başka yanında kimse kalmadı." ifadeleri de eklenebilir.⁵⁴ Ayrıca Ahmed b. Hanbel, Muhâsibi'nin çeşitli görüşlerine karşı çıkararak halkı onunla ilgili dikkatli olması gerektiği

⁵⁰ Hülya Küçük-Şahin Filiz, "Mukaddime", *er-Riâye/Nefs Muhasebesinin Temelleri*, mlf. Muhâsibi, Ebû Abdullah Hâris b. Esed, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 9, 14, 32. Ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, "Mukaddime", *Keşfu'l-mahcûb, (Hakikat Bilgisi)*, mlf. Hücviri, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 34-35.

⁵¹ Christopher Melchert, "IX. Yüzyıl Boyunca Nesih: Şafîi, Ebû Ubeyd, Muhâsibi ve İbn Kuteybe", trc. Nail Okuyucu, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (2011), 218; Ahmed b. Hanbel'in Ebû Ubeyd'i hor görüşü hakkında bkz. İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/57.

⁵² Bu yaklaşımın ilerleyen dönemlerdeki yansımaları için bkz. Ümüt Toru, "Eş'arilik-Hanbelilik Farklılaşmasının Toplumsal Yansımaları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (2018), 260-292.

⁵³ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/95, 2/168; Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik İslami Köktencilik Tarihi Temelleri*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 233.

⁵⁴ İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/150; Ebu'l-Mehâsin Cemalüddin Yusuf b. Hasen b. Ahmed İbnu'l-Mibred, *Bahru'd-dem fî men tekelleme fihî Ahmed bi medh ev zemm*, thk. Ravhiye Abdurrahman es-Süveyfî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1992), 35-36; Hâlid Kebir Allâl, *Safahât min târihi ehli's-sünne ve'l-cemâ'a bi Bağdâd*, (Cezayir: Matbaatu Hüme, ts.), 92.

hususunda uyaracağını da söylemektedir.⁵⁵ Ahmed b. Hanbel'in Muhâsibî'ye yönelik tepkisinden dolayı kendisine selam bile verilmediği zikredilmektedir.⁵⁶ Ahmed b. Hanbel'in birinin Muhâsibî ile görüştüğünü işittiğinde çok sinirlendiği ve bunun neticesi olarak kıpkırmızı olduğu, gözleri ve şah damarının şiştiği de rivayet edilmektedir.⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, Muhâsibî'nin Mu'tezile'ye cevap vermek için eser yazmasına tepki gösterirken, Muhâsibî ise ona "Bid'ati reddetmek fazdır." şeklinde cevap vermektedir.⁵⁸

İbn Hanbel'in Muhâsibî'den uzaklaşması ve insanların da onunla görüşmesine mani olması nedeniyle Muhâsibî'nin Bağdat'tan ayrılıp Kufe'ye gitmek zorunda kaldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Hatta kaynaklarda Muhâsibî'nin Kufe'den İbn Hanbel'e "Ebû Abdullah'ın hakkımda olumsuz tavır takınmasına sebep olan bütün görüşlerimden tövbe ediyorum." diyerek bir mektup yazdığı ancak İbn Hanbel'in onun pişmanlığını kabul etmediği rivayet edilmektedir.⁵⁹ Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'in en şiddetli uyarıyı Muhâsibî için yaptığı ve tövbesinin mümkün olmadığı bilgilerine de yer verilmektedir.⁶⁰ Buna rağmen Muhâsibî Bağdat'a dönmüş fakat hayatını saklanarak geçirmek zorunda kalmıştır.⁶¹ O, Ahmed b. Hanbel'in ölümünden iki yıl sonra Bağdat'ta vefat edip toprağa verilmiş ancak cenaze namazını yalnızca dört kişi kılabilmiştir.⁶² Bu bilgi kendisine uygulanan baskının Ahmed b. Hanbel'in ölümünden sonra da devam ettiğini göstermektedir.

Bu bilgilerin yanı sıra Zehebî'nin rivayeti güvenilir bulmadığını baştan ifade ederek⁶³ Muhâsibî'nin arkadaşlarıyla bir gece yaptıkları sohbet ve ibadeti Ahmed b. Hanbel'in gizlice izlediği ile ilgili bir rivayet zikredilmektedir. Ahmed b. Hanbel, Muhâsibî'nin talebelerinden İsmail b. İshak es-Serrâc'a "Muhâsibî ve müridleri senin evine geldikleri zaman, beni evine al; onlara görünmeden ne

⁵⁵ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/150.

⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/215.

⁵⁷ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/149.

⁵⁸ Abdülhalim Mahmud, *Muhâsibî*, trc. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 26.

⁵⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 18/209; Okuyucu, *Şâfi Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 89.

⁶⁰ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/150. Bunun yanı sıra günahını itiraf etmedikçe tövbesinin kabul edilmeyeceğini söylediğine dair bilgiler de bulunmaktadır. İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/68.

⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/215.

⁶² Christopher Melchert, "Ahmed b. Hanbel'in Muhalifleri", 401. Abbâdî ise Muhâsibî'nin Basra'da vefat ettiğini kaydetmektedir. Ebû Asım Muhammed b. Ahmed el-Abbâdî, *Kitâbu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, thk. Gösta Vitestam, (Leiden: E. J. Brill, 1964), 27.

⁶³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 18/208; a.mlf, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1/430-431.

konuştuklarını, ne yaptıklarını izleyeyim.” teklifinde bulunmuş, Muhâsibî ve arkadaşları eve geldiğinde es-Serrâc, İbn Hanbelî’i gizlice onları dinleyebileceği bir yere almıştır. İbn Hanbel, Muhâsibî’nin zühd, ihlas, vera, takva ve rıza gibi hususlarda sohbet ettiğini, arkadaşlarının da bu sohbetten etkilenerek ağladıklarını gözlemlemiştir. Sohbet bittikten sonra Ahmed b. Hanbel, Serrâc’a “Ben böylesi bir konuşma dinlemedim; adam ne güzel şeyler söylüyor!” diyerek, Muhâsibî’ye olan hayranlığını gizlememiş olmakla beraber Serrâc’ı onlarla görüşmemesi konusunda uarmaktan da geri durmamıştır.⁶⁴ Anlatılan bu olay, Hanbelî kaynaklardaki verilerle uyum içerisinde gözükmemektedir. Şâfiî-Eş’arî kaynaklarda aktarılan bu hikayenin Muhâsibî’yi temize çıkarma girişimi şeklinde değerlendirilmesi mümkündür.

Ahmed b. Hanbel’in fikirlerine benzer şekilde Hanbelî gelenekte de Muhâsibî’ye yönelik birçok eleştiri ve itham yer almaktadır. Ebû Zur’a er-Râzî (ö. 264/878) Muhâsibî’ye karşı olumsuz bir tavır ile yaklaşmış, bid’at ve dalalet olarak kabul etmesi nedeniyle kitaplarından uzak durulmasını ve rivayetlere tâbi olunması gerektiğini belirtmiştir. İbn Hanbel’in talebelerinden Ebubekir el-Merrûzî, (ö. 275/888) bid’at konularını ele almakta, kelama ihtiyacın olmadığını, bid’atların yayıldığı dönemlerde güvenilir olmayan imamların arkasında namaz kılınmaması gerektiğini söylemektedir. Eserinde daha çok ahlakî meselelere değinmekle beraber bid’at ehli ile ilgili iki bilgiye rastlanmaktadır. Bir rivayette üç kişi ile oturmanın sevilmeceğinden ve bu kişilerden birinin de bid’at ehli olduğundan bahsedilmektedir. Diğer rivayette ise “Kim bid’at sahibi ile oturursa Allah’ın ismetinden (himaye) çıkar veya uzak olur.” şeklinde bir ifadeye yer verilmektedir.⁶⁵ Onun bu gerekçelerle Hâris el-Muhâsibî, Ebû Ali el-Kerâbisî, Bişr b. Gıyas el-Merîsî (ö. 218/833) ile İbnu’l-Allâf’a karşı çıktığı ve insanların onlara uymaması konusunda uyarılarda bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁶ *Tabakâtu’l-Hanâbile*’de Muhâsibî ile ilgili ilginç hikayeler ile karşılaşmaktadır. Eserde Muhâsibî’ye yönelik Hanbelîlerin ileride Eş’arî için de söz konusu olacak dini duyarlılığı olmayan bir imaj ortaya koyma çabası söz

⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/215; Ebû Nasr Tâcüddin Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkâfi es-Subkî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettah Muhammed el-Hulv, (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabiyye, 1383/1964), 2/279; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 15/391-392.

⁶⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc el-Merrûzî, *Ahbâru’s-şuyûh ve ahlâkuhum*, thk. Âmir Hasan Sabrî, (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1426/2005), 66, 189.

⁶⁶ İbn Ebî Ya’lâ, *Tabakâtu’l-Hanâbile*, 1/56-63, 143-151; Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 54; İğde, *Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 139.

konusudur. Bu rivayetlerin ilkinde Muhâsibî yaşadığı yerde yapılan bir düğüne merdivende bulunan kadınları görmek için gitmiştir. Hatta kadınları görebilmek için kafasını onları görebilecek şekilde uzatarak oradan geçmiştir. “Bunu niye yaptın?” şeklinde bir soruya, “huru’l-’ini görmek için” demiştir. Bir başka rivayette ise, Ahmed b. Muhammed el-Esrem, “Allah’a yaklaştıracak şu sözü söylemekten başka bir şey bulamadım. Allah’ım eğer tekrar dünyaya gelsem Muhâsibî ile arkadaşlığımdan tövbe ederim.” ifadesini dile getirmiştir.⁶⁷ Başka bir rivayette ise, “Tek gözlü (الاعور) Hâris, yalancılardan en yalancısıdır.” ifadesine yer verilmiştir.⁶⁸ Burada Hâris el-Muhâsibî’nin deccalin özelliklerinden biriyle nitelendirilmesi dikkat çekmektedir.

1.1.3. Kerâbîsî’ye (ö. 248/862) Yönelik Eleştiriler

Kerâbîsî de diğer Küllâbîler ile aynı kaderi paylaşmış ve Hanbelîlerin eleştirileriyle karşılaşmıştır. Hatta diğer iki isme göre Hanbelî kaynaklarda daha fazla yer işgal ettiği de söylenebilir. Kerâbîsî’nin hayatının ilk kısmında Ehl-i re’ye mensup olduğu daha sonra ise Şâfiî’yi takip ettiği ifade edilmektedir. Ehl-i sünnet kelimcilerinden kabul edilen Kerâbîsî’nin aynı zamanda Ahmed b. Hanbel’in de eski dostlarından biri olduğu zikredilmektedir.⁶⁹ Kerâbîsî, Şâfiî’nin ders halkasına devam ederken Ahmed b. Hanbel ile yapmış olduğu münazaralardan bahsetmektedir.⁷⁰ İbn Hibbân, (ö. 354/965) *Kitâbu’s-Sikât* adlı eserinde Kerâbîsî’nin ilk başta değer verilen bir hadis alimi olduğunu, daha sonra bu algıda değişiklik meydana geldiğini ve hadisçiler arasındaki değerini kaybettiğini söylemektedir.⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, Kerâbîsî’nin halku’l-Kur’an konusundaki görüşü nedeniyle Ahmed b. Hanbel ve ashâbı tarafından kötü muameleye maruz kaldığını belirtmektedir. Bağdâdî, bu kötü muamelenin sebebini ise Ahmed b. Hanbel’in Kerâbîsî’nin görüşleri ile Cehmiyye’nin görüşleri arasında benzerlik kurması ile açıklamaktadır.⁷²

⁶⁷ İbn Ebî Ya’lâ, *Tabakâtu’l-Hanâbile*, 1/165-166.

⁶⁸ İbn Ebî Ya’lâ, *Tabakâtu’l-Hanâbile*, 2/572.

⁶⁹ Subkî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, 2/114, 117-127; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 12/79-82.

⁷⁰ İbn Kesîr, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyye*, thk. Abdulhafız Mansur, (Beyrut: Dâru’l-Medâri’l-İslâmî, 2004), 1/139-141.

⁷¹ Ebû Hâtim İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, thk. Muhammed Abdulmuîd Han, (Haydarabad: Dâiratu’l-Me’ârifî’l-Osmâniyye, 1393/1973), 8/189.

⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/64-66. Ayrıca bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Halku’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/372.

Ahmed b. Hanbel'in Şâfiî'den sadece fikhî mülâhazalarla uzaklaşmadığı, Bağdat'taki Şâfiî çevresinin önde gelen temsilcisi Kerâbîsî ile bazı sorunlar yaşadığı bildirilmektedir.⁷³ Ahmed b. Hanbel'in Kerâbîsî'ye yönelik ilk ve en temel eleştirisi onun Bişr el-Merîsî'nin takipçisi olarak kabul edilmesidir.⁷⁴ Nitekim bu hususta Kerâbîsî ile bir şahıs arasında şöyle bir konuşma nakledilmektedir. Kerâbîsî'nin "Kim Kur'an lafzı mahlûktur demezse kafirdir." dediği, karşılık olarak konuştuğu kişinin, "Hayır, bilakis bunu diyen kafirdir." şeklinde cevap verdiği ve şöyle devam ettiği ifade edilmektedir. "Bişr el-Merîsî öldü, onun yerini Kerâbîsî aldı."⁷⁵ Hanbelî gelenekte Bişr el-Merîsî'nin yeri tespit edildiğinde bu husus daha net bir şekilde açığa çıkacaktır. Hanbelîler tarafından Bişr el-Merîsî, Cehm b. Safvan'ın halefi olarak görülmekte ve hakkında birçok eleştiriye yer verilmektedir. Zaten Ahmed b. Hanbel, Kerâbîsî'yi Cehm b. Safvan'ın görüşlerini benimsemekle itham etmekte ve rivayetleri terk edip kitap yazdığı için tenkit etmektedir.⁷⁶

Kerâbîsî'nin Ahmed b. Hanbel ve takipçileri tarafından eleştirilmesinin önemli sebeplerinden biri Kur'an ile ilgili görüşleridir. Onun Kur'an'ın lafzen yaratıldığı fikri nedeniyle Ahmed b. Hanbel ile ters düştüğü ve mübtedî suçlamasına maruz kaldığı belirtilmektedir.⁷⁷ Ahmed b. Hanbel'in onu bid'atçı olmakla itham ettiğine, onu kötilediğine ve söylediği hiçbir şeyi kabul etmediğine dair bilgiler de bulunmaktadır.⁷⁸ İbn Hanbel, Kerâbîsî ile ilgili olarak "Onun yanında oturulmasın, kendisiyle konuşulmasın, kitapları yazılmasın, onunla oturanlarla da oturulmasın." şeklinde ifadeler sarf etmekte ve Ehl-i hadis çevresinden uzaklaştırılması hususunda görüş bildirmektedir. Kerâbîsî ve Ebû Sevrî soran Fazl b. Nuh'a, Ahmed b. Hanbel "İkisinden de sakın!" şeklinde karşılık vermektedir.⁷⁹ Ayrıca Ahmed b. Hanbel'e Kur'an'ın okunuşunun

⁷³ Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 77.

⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/66.

⁷⁵ Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî İbn Batta, *el-İbâne an şerî'ati'l-fırkati'n-nâciye ve mücânebeti'l-fıraki'l-mezmûme*, thk. Rıza b. Na'sân Mu'tî, vd. (Riyad: Dâru'r-Râye li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1415/1994), 4/344, 5/128-129.

⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/81-82; Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 84.

⁷⁷ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 2/118.

⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001), 8/612.

⁷⁹ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/109, 255, 414, 2/200.

mahlûk olduğunu söyleyen Kerâbîsi ve görüşleri sorulunca yüzünü buruşturup onu kötüleyen sözler söylediği rivayet edilmektedir.⁸⁰

Ahmed b. Hanbel'in takipçileri de Kerâbîsi'yi bid'atçılık ile suçlayarak ondan uzak durmayı tercih etmiştir. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, (ö. 290/903) Kerâbîsi'nin Kur'an'ın lafzını mahlûk kabul etmesi sebebiyle Cehmiyye'nin görüşüne sahip olduğunu belirterek onu yalancı olmakla itham etmektedir. Ayrıca o, görüşlerinden dolayı Kerâbîsi'ye yönelik beddualara yer vermektedir.⁸¹ Kur'an'ın bütün yönleri, bütün halleri ile ve bütün cihetlerden Allah'ın kelamı olduğunu düşünen Hallâl, Kerâbîsi'yi Cehmî olmakla suçlamakta, onunla ve onun söylediklerini söyleyenler ile konuşulmaması gerektiğini ifade etmektedir.⁸² Aynı zamanda Hallâl, Kerâbîsi ve yanındakilerin Yahudi ve Hıristiyanlardan daha şiddetli kafir olduklarını söylemektedir. Bir başka yerde de o, Hişam b. Ammar'ın Cebrail ve Hz. Muhammed'in Kur'an'ı tilavet etmesine mahlûk dediğini, Kerâbîsi'nin bunu söylemeye cesaret edemediğini fakat onun da Cehmî olduğunu belirtmektedir. Aynı Abdullah b. Ahmed b. Hanbel gibi o da eserinde Kerâbîsi'ye yönelik beddualara yer vermektedir.⁸³ İbn Batta, onu Cehm b. Safvan'ın görüşlerinin takipçisi olarak görmekte, arkasında namaz kılınmaması, konuşulmaması gereken yalancı bir şahıs olarak tanımlamakta ve ona beddua etmektedir.⁸⁴ Yine aynı eserde Kerâbîsi; Dırar b. Amr, (ö. 200/815) Bişr el-Merîsi, Nazzâm, (ö. 231/845) ve İbn Ebî Duâd (ö. 240/854) gibi kişiler ile bir tutulmakta ve eleştirilere maruz kalmaktadır.⁸⁵ Ayrıca Kerâbîsi kelimeden olduğu için felah bulamayacak bir şahıs olarak tanımlanmaktadır.⁸⁶ Lâlekâî (ö.418/1027) de Kerâbîsi'nin eserlerinin terk edilmesi gerektiğini bildirmektedir.⁸⁷

Tabakâtu'l-Hanâbile'de de diğer Hanbelî kaynaklarda olduğu gibi Kerâbîsi ile ilgili birçok eleştiri yer almaktadır. Kerâbîsi, Allah'ın lanet

⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi'l-hadis*, thk. Mehmet Said Hatipoğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 6.

⁸¹ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdîrrahman eş-Şeybânî, *Kitâbu's-Sünne*, thk. Muhammed b. Said b. Salim el-Kahtânî, (Riyad: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406/1986), 165.

⁸² Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Hallâl, *es-Sünne*, thk. Atıyye Zehrânî, (Riyad: Dâru'r-Râye li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1410/1989), 3/74-75.

⁸³ Hallâl, *es-Sünne*, 3/72, 88.

⁸⁴ İbn Batta, *el-İbâne*, 4/334-342.

⁸⁵ İbn Batta, *el-İbâne*, 5/83-84.

⁸⁶ İbn Batta, *el-İbâne*, 5/129.

⁸⁷ Ebû'l-Kasım Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, thk. Ebû Ya'kub Neş'et b. Kemal el-Masrî, (İskenderiyye: Mektebu Dâri'l-Besîra, ts.), 1/165-169.

ettiği, sözleri bid'at olarak kabul edilen, Ahmed b. Hanbel'in konuşulmasını hatta Kerâbîsî ile konuşanlarla bile konuşulmasını yasakladığı biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Kerâbîsî, Cehmî olarak kabul edilmekte ve Bişr el-Merîsî'nin takipçisi olmakla itham edilmektedir. Hatta İbn Ebî Ya'lâ eserinde Kerâbîsî'nin Kur'an'ın lafzını mahlûk saymayanların küfre düştüğünü savunduğunu ve bu görüşünden dolayı Ahmed b. Hanbel'in Kerâbîsî'yi tekfir ettiğini ifade etmektedir.⁸⁸ Kerâbîsî'nin Kur'an'ın lafzı ile ilgili düşünceleri nedeniyle Cehm'in görüşlerini savunduğu ifade edilmekte ve Tevbe suresinin altıncı ayeti onun aleyhinde kullanılmaktadır. Ayrıca "Allah onu helak etsin!" şeklinde bir bedduanın da Ahmed b. Hanbel'den işitildiği kaynaklarda zikredilmektedir. Kerâbîsî ve İbnu's-Selcî'nin (ö. 266/880) Kur'an'ın lafzının mahlûk oluşu hakkında konuştukları rivayet edilmekte, Ahmed b. Hanbel de bunu söyleyenin Cehmî olduğunu ifade etmektedir.⁸⁹ Başka bir rivayette de Ahmed b. Hanbel "Allah Kerâbîsî'nin şerefine leke sürsün. Onunla oturulmasın, konuşulmasın, kitapları yazılmasın, onunla oturan kişilerle de oturulmasın." demektedir. Kerâbîsî'nin görüşleri ve ne yaptığı sorulduğunda Ahmed b. Hanbel, "Bunlar Cehm'in görüşleridir. Kerâbîsî, Cehm'in görüşüne davet ediyor. Kur'an'ın lafzı mahlûk dedikten sonra geriye ne kaldı ki!" şeklinde karşılık vermektedir.⁹⁰ Kerâbîsî'nin Ahmed b. Hanbel hakkında konuştuğunu bildiren bir rivayette bunu duyan Hanbelî "O kimdir ki Ahmed b. Hanbel hakkında konuşuyor. Allah ona lanet etmiştir. O insanların şekilleri hakkında konuşan biridir. Ahmed b. Hanbel yükselirken Kerâbîsî alçalmaktadır. O fiçnin en altındaki tortudan başka bir şey değildir." ifadelerini kullanmaktadır.⁹¹ Ayrıca Ahmed b. Hanbel'i "Kerâbîsî bize göre kafirdir." derken duyan kişilerden de bahsedilmektedir. Kerâbîsî ile ilgili Ahmed b. Hanbel, "Ne zaman ilim ehlinden ve Ehl-i hadisten kabul edilir oldu!" diyerek serzenişte bulunmaktadır.⁹²

Ahmed b. Hanbel ve takipçilerinin Kerâbîsî'den rahatsız olmalarının tek sebebi Kur'an'ın lafzı ile ilgili fikirleri değildir. Kerâbîsî'nin hadisçilere bazı eleştiriler getirdiği bir eser kaleme alması da Hanbelî kesim tarafından şiddetli saldırılara uğramasına neden olmuştur. Kerâbîsî, müdelles raviler hakkında bir eser kaleme almış ve kitabında hadisçileri eleştirmiştir.⁹³ Kerâbîsî, tedlis yapan raviler arasında A'meş (ö. 148/765) gibi önemli muhaddislere de yer

⁸⁸ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/84-85, 88, 149-150.

⁸⁹ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/178-179, 241-242.

⁹⁰ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/286, 299.

⁹¹ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/335-336.

⁹² İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 2/461, 553.

⁹³ Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 85-86.

vermiştir. Merrûzî, Kerâbîsî'den bu kitabı yazdığı için pişman olduğunu söylemesini istemiş fakat olumsuz cevap almıştır. Bunun üzerine Merrûzî, İbn Hanbel'e giderek Kerâbîsî'nin kitabı hakkında ona bilgi vermiştir. Ahmed b. Hanbel bunu öğrendiğinde "Bu kitap muhaliflerin delillendiremedikleri hususları güzel bir şekilde bir araya getirmiş, bu eserden sakının." demiştir. Merrûzî ayrıca Kerâbîsî'nin takiiye yaptığını ve sünnet aleyhtarı olduğunu ima etmiştir.⁹⁴ İbn Receb el-Hanbelî, (ö. 795/1393) Ehl-i hadise karşı olan bazı isimlerin art niyetli bir şekilde bu eserleri kaleme aldıklarını söyleyerek Mu'tezile gibi fırkaların da yazılan bu eserlerden faydalandıklarını ve hadis alimlerini tenkit etmek üzere kullandıklarını belirtmiştir.⁹⁵ Aynı zamanda Kerâbîsî'nin bazı ayetler ile ilgili değerlendirmeleri Ahmed b. Hanbel ve arkadaşlarının sert eleştiriler yapmalarına sebep olmuştur. Örneğin Kerâbîsî'nin Mâide suresinin üçüncü ayeti ile ilgili olarak "Allah eğer dininizi kemale erdirseydi bu ihtilaflar olmazdı." dediği rivayet edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, bu sözlerin açık bir küfür olduğunu belirtmiştir.⁹⁶

Tabakâtu'l-Hanâbile'de birinci tabaka olarak zikredilen kişilerin temel meselesinin halku'l-Kur'an olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında birçok konudan bahsedilmekle beraber ilk iki cildin temel konusunun Kur'an olduğu ve bu konuda Lafziyye'nin görüşlerinin şiddetli bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. Özellikle Kerâbîsî ve Muhâsibî ile ilgili birçok bilgi eserin bu kısımlarında yer almaktadır. Mürcie, Rafıza, Kaderiyye gibi fırkalar da Hanbelî isimler tarafından eleştirilere maruz kalsa da ağırlıklı olarak Lafziyye'nin görüşleri söz konusu edilmektedir. Bu bağlamda Ebû Hanife ve ashabı, İbnu's-Selcî ve Bişr el-Merîsî hakkında bilgiler olmakla beraber çoğunlukla Kerâbîsî ve Muhâsibî'nin fikirleri eleştirilmekte, Küllâbî geleneğin önemli isimleri hakkında toplumda olumsuz bir intiba uyandırma girişimleri fark edilmektedir. Eserin ilk iki cildinde İbn Küllâb'tan hiç bahsedilmemesi sadece üçüncü tabaka da iki yerde onun ismine değinilmiş olması önemli ve ilginç bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhâsibî ve Kerâbîsî'nin toplum tarafından daha tanınır şahsiyetler olması bu durumun sebepleri arasında zikredilebilir. Ayrıca İbn Küllâb ve arkadaşlarının isimleri V./XII. asırda ağırlığını kaybetmiş gibi gözükmemektedir. Bundan önceki iki yüz yıllık süreçte Hanbelî isimlerin sıklıkla eleştirdiği Küllâbîler yavaş yavaş Hanbelî eserlerde zikredilmemeye başlanmıştır. Bunda

⁹⁴ Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmam Abdurrahim Said, (Zerka: Mektebetu'l-Menâr, 1407/1987), 2/893.

⁹⁵ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 2/853, 855, 892.

⁹⁶ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/40.

Küllâbilerin artık Eş'arilik kavramının altında kabul edilmesi etkili olmuştur.

1.1.4. Hanbeli Gelenek Tarafından Eleştirilen Diğer Küllâbiler

Hanbelilerin bu üç isim dışında Küllâbiyye'ye mensup olarak kabul ettikleri ya da onlarla aynı görüşleri paylaşan kişileri eleştirdikleri görülmektedir. Kerâbîsi'den sonra Ahmed b. Hanbelî rahatsız eden kişilerin başında Ebû Sevr gelmektedir. Şâfiî'nin talebelerinden biri olan Ebû Sevr bazen tek başına bazen de Kerâbîsi ile birlikte tenkit edilmektedir.⁹⁷ Ebû Sevr'e yönelik eleştiriler Lafziyye karşısında takınmış olduğu yetersiz tavra ve "Allah Adem'i kendi suretinde yarattı." rivayetine getirmiş olduğu yoruma dayanmaktadır. Ebû Sevr, bu rivayeti Ahmed b. Hanbelî'den farklı olarak "Allah suretinde" değil, "Adem'in suretinde" şeklinde yorumlamaktadır.⁹⁸ Öte yandan Ahmed b. Hanbelî'nin Ebû Sevr'i övdüğüne delil teşkil eden rivayetlere de rastlanmaktadır. Bu rivayetlerle ilgili Hallâl, "Onlar Ebû Sevr'in bid'at içeren görüşlerinden önceki döneme aittir. Onunla ilgili bilgileri öğrendikten sonra onu övmemiş suçlamıştır." ifadelerini kullanmaktadır.⁹⁹ Ebû Sevr'in övüldüğü rivayetlerin Hatîb el-Bağdâdî'nin eserinde zikredilmesi bu rivayetler ile ilgili bir diğer şüphe olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁰ Ancak Hallâl'in Bağdâdî'den önce yaşamış olması Ahmed b. Hanbelî'nin bu tarz övücü ifadelerinin olduğunu göstermektedir. Ahmed b. Hanbelî'nin hayatının ilk bölümünde Kerâbîsi ile iyi ilişkiler kurduğu gibi Ebû Sevr'e karşı da dostane bir yaklaşım sergilediği varsayılabilir.

Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Şerrâk'ın Kur'an'ın lafzının yaratılmış olduğu görüşünü duyduğunda kimsenin onunla aynı mecliste bulunmaması talimatını vermiştir. Bunun üzerine Şerrâk, Bağdat'ı terk edip Âbâdân'a (Abbâdân) gitmek zorunda kalmıştır. Fakat Ahmed b. Hanbel, orada da Şerrâk'ın peşini bırakmamış, haber göndererek Âbâdân şehrinden de kovulmasını sağlamıştır.¹⁰¹ Muhammed b. Salih, Kerâbîsi'nin görüşlerini savunmakta aşırıya gittiği için eleştiriler ile karşılaşmıştır.¹⁰² İbrahim el-Münzir de halku'l-Kur'an meselesindeki görüşleri nedeniyle Ahmed b. Hanbel'in

⁹⁷ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/211, 212, 255, 414.

⁹⁸ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/93, 212, 309.

⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/65-69.

¹⁰⁰ Christopher Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, trc. Ali Hakan Çavuşoğlu, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 86.

¹⁰¹ Hallâl, *es-Sünne*, 3/63-70; Melchert, "Ahmed b. Hanbelî'nin Muhalifleri", 401.

¹⁰² Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb*, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1327), 9/226-227.

eleştirilerinden nasibini almıştır.¹⁰³ Zahid Bedr el-Megâzili'nin (ö. 282/895) de Muhâsibi'nin etkisiyle Cehm'in görüşünü benimsemiş olması nedeniyle Ahmed b. Hanbel tarafından ağır bir dille eleştirildiği aktarılmaktadır.¹⁰⁴ Herevî, Ebu'l-Hasan ed-Dînârî isimli bir şahıstan uzak durulması gerektiğinden, çünkü onun Küllâbî olması sebebiyle Allah tarafından lanetlendiğinden bahsetmektedir.¹⁰⁵ Muhaddis, şair ve nesep alimi Mus'ab ez-Zübeyri'nin (ö. 236/851) vakf tavrını benimsediği bilinmektedir. Onun Kur'an'ın yaratılmamış olduğunu söyleyen bir kişiyi açıkça itham ettiği rivayet edilmektedir. Hatta onun Kur'an'ın mahlûk olduğuna inandığına yönelik bilgiler de bulunmaktadır.¹⁰⁶ Mütevekkil tarafından Samarra'ya davet edilen muhaddisler arasında da zikredilen Zübeyri bu tavrı nedeniyle eleştirilmektedir.¹⁰⁷ Son olarak ismi zikredilebilecek bir diğer kişi Mısırlı Şâfiî Müzenî'dir. (ö. 264/878) Kalam ile meşgul olması nedeniyle Ebû Zur'a er-Râzî ondan ders almak istememiştir.¹⁰⁸ İsmi müsemâdan farklı olduğunu düşünmesi ve Kur'an telaffuzunun mahlûk olduğunu kabul etmesi Müzenî'nin ılımlı akılcı olarak nitelendirilmesine ve Ehl-i hadis alimleri tarafından eleştirilmesine sebep olmuştur.¹⁰⁹

1.1.5. Hanbelî Geleneğe Lafzıyye ve Vâkıfiyye Eleştirisi

Ahmed b. Hanbel'in Küllâbîlere Kur'an ile ilgili itirazı ve tepkisi bununla sınırlı kalmamış o dönemdeki Lafzî ve Vâkıfî olarak isimlendirilen bütün herkesi kapsamıştır. Mes'ele'tu'l-lafz şeklinde isimlendirilen tartışmada Kur'an lafızlarının ve bunları okumanın mahlûk olduğunu kabul edenlere Lafzıyye ismi verilmiştir.¹¹⁰ Tereddüt edip duranlar, karar vermeyenler şeklinde tanımlanan Vâkıfiyye kavramı ise daha çok Şii geleneğe kullanılmaktadır.¹¹¹ Ancak çalışmada bu kavram, Kur'an'ın lafızlarının yaratılmışlığı

¹⁰³ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, 2/82; İbn Kesîr, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 1/116.

¹⁰⁴ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/233.

¹⁰⁵ Herevî, *Zemmu'l-keâm*, 4/405.

¹⁰⁶ İrfan Aycan, "Zübeyri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/526-527.

¹⁰⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/344; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-tehzib*, 10/163-164.

¹⁰⁸ Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1372/1953), 2/204.

¹⁰⁹ Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, 91.

¹¹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Lafzıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/48.

¹¹¹ Mustafa Öz, "Vâkıfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/487-488.

meselesinde fikir ifade etmeyen gruplar için kullanılacaktır. Bu zaman diliminde Kur'an lafzının yaratılmış olduğunu düşünen bütün isimler Hanbeliler tarafından tenkit edilmiş ve bu düşünce toplumdaki tecrit edilmeye çalışılmıştır.¹¹² Kur'an'ın telaffuz edilmesinin yaratılmış olduğunu söyleyenlerin sünneti terk edenler oldukları ve onlarla bir arada bulunmaktan sakınılması gerektiği tavsiye edilmiştir. Eş'ari, Ehl-i hadis içerisinde Kur'an'ın hiçbir şekilde mahlûk olmadığını iddia edenlerin (Hanbeliler) Kur'an'ın kıraati ve lafzı konusunda görüş bildiren Lafziyye ile Vakıfiyye'yi kafir saydıklarını bildirmektedir.¹¹³

Ahmed b. Hanbel, Lafziyye'yi Cehmiyye kapsamında değerlendirmekte ve hatta onların Cehmiyye'den daha kötü durumda olduklarını ifade etmektedir.¹¹⁴ Kur'an ile Kur'an lafzı arasındaki ayrım da aynı şekilde Ahmed b. Hanbel tarafından Cehmiyye ile özdeşleştirilmektedir.¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel'in, Lafziyye ve Vakıfiyye'den sakınılması gerektiğini ifade ettiği aktarılmaktadır.¹¹⁶ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in babasına, "Kur'an'ı telaffuzumuz mahlûktur." diyen bir kavim hakkındaki fikrini sorduğu ve İbn Hanbel'in de onların Cehm b. Safvan'a ait bu sözü destekleyenlerin en şerhileri ve bu yaptıklarının son derece kötü olduğunu ifade ederek cevap verdiği aktarılmaktadır.¹¹⁷ *er-Redd alâ men Yekûlu'l-Kur'an Mahlûk* adlı eserinde meseleyi uzunca bir şekilde irdeleyen Neccâd, Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyenleri eleştirirken aynı zamanda Vakıfe ve Lafziyye ile alakalı bilgilere de yer vermektedir. Neccâd'a göre Kur'an mahlûktur diyen ve bu konuda şüphe eden kafirdir. Ayrıca o Lafziyye mensuplarının mübtedî ve dalalet sahibi olduğunu belirtmektedir.¹¹⁸

Hanbelilik için önemli isimlerden biri olan Hallâl *es-Sünne* adlı eserinde Lafziyye ile ilgili eleştirilere yer vermektedir. Öncelikle

¹¹² Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 87-90.

¹¹³ Ebû Musa el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*, thk. Ahmed Cad, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1430/2009), 336-337; a.mlf, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, trc. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2015), 409.

¹¹⁴ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/21, 29, 165, 172, 414.

¹¹⁵ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/65; İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/46, 62, 88, 149-150.

¹¹⁶ Lâlekâi, *Şerhu usûli i'tikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, 1/149.

¹¹⁷ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbu's-Sünne*, thk. Abdullah b. Hasan b. Hüseyin, (Mekke: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1349/1930), 36-37.

¹¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Selman b. Hasen el-Bağdâdî en-Neccâd, *er-Redd alâ men yekûlu'l Kur'an mahlûk*, thk. Rızaullah Muhammed İdris, (Sâlimiyye: Mektebetü's-Sahâbeti'l-İslâmiyye, 1400), 73.

Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylemek ile bu tartışmada sessiz kalmak (Vakıfe) ya da Lafziyye'ye mensup olmak arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. Bu eserde ayrıca Lafziyye ile ilgili birçok eleştiri ve olumsuz ifadeye rastlamak mümkündür. Bunlar; Lafziyye'nin Cehmiyye'den ve Vâkıfe'den kötü oluşu, Lafziyye'nin sözlerinin kötü ve rezil oluşu, cahil oldukları, ilimlerinin olmadığı, konuşulmaması ve oturulmaması gereken kişiler oldukları, arkalarında namazın kılınmaması gerektiği şeklinde sıralanabilir.¹¹⁹ İbn Batta aynı geleneği devam ettirmiş, eserinde Lafziyye ile Vâkıfe'ye özel bir bölüm ayırmış ve onlar hakkında düşüncelerini dile getirmiştir. İbn Batta'ya göre bu iki grup Cehmiyye'dir, hatta Cehmiyye'den yirmi kat daha kötüdür. Genel olarak Lafziyye, Ashab-ı kelam ve felah bulamayacak bir grup olarak nitelendirilmiştir.¹²⁰ Hanbelî gelenek Cehmiyye'nin üç gruptan oluştuğunu ifade etmektedir. Kelam mahlûktur diyenler ki bunlar kafirdir. Bu konuda konuşmayan kişi melun Vakıfe'den kabul edilir. Diğeri de lafzı mahlûktur diyen grup, bu grupların üçü de Cehmî kafirdir. Tövbe etmezlerse onlarla nikah kıyılmaz ve kestikleri de yenmez.¹²¹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Lafziyye'nin Kur'an'ın tilavetinin ve lafızlarının muhdes olduklarına inanmalarından ötürü kafir olduklarını söylemektedir. O, Lafziyye'nin Kaderiye, Mu'tezile, Cehmiyye, Hâriciler ve Şiiler ile birlikte tekfir edilmesi gerektiğini düşünmektedir.¹²² Lâlekâi de Vâkıfe'nin ve Kur'an ile ilgili konular hakkında şüphe eden anlamında kullandığı Şükkâk'ın tekfir edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹²³ Siczî, Lafziyye'nin birçok konuda Mu'tezile'ye uyduğunu hatta bazı görüşlerinde onlardan daha kötü durumda olduklarını ve fesada vardıklarını söylemektedir.¹²⁴ Herevî, Kur'an'ın mahlûk olmadığından, Kur'an'a mahlûk diyen kişinin kafir olduğundan ve Lafziyye ile Vâkıfiyye'den bahsetmektedir.¹²⁵ İbnu'l-Hanbelî'nin de Lafziyye ile ilgili olarak küfür ithamını yinelediği görülmektedir.¹²⁶ Son olarak Hanbelîlerin Lafziyye'ye karşı çeşitli eleştirileri geleneğe olduğu gibi *Tabakâtu'l-Hanâbile*'de de gözlemlenmektedir. Vâkıfiyye ve Lafziyye, *Tabakâtu'l-Hanâbile*'nin

¹¹⁹ Hallâl, *es-Sünne*, 2/126, 3/63-119.

¹²⁰ İbn Batta, *el-İbâne*, 4/291-296, 346-347.

¹²¹ İbn Ebi Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 2/428.

¹²² Ebû Ya'lâ Ferrâ, *Kitâbu'l-Mu'temed*, 267; Yusuf Şevki Yavuz, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/257.

¹²³ Lâlekâi, *Şerhu usûli i'tikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, 1/266.

¹²⁴ Siczî, *Risâletu's-Siczî ilâ ehli Zebîd*, 137.

¹²⁵ Herevî, *Zemmu'l-keâm*, 4/359, 360.

¹²⁶ Ebu'l-Kasım Abdulvehhab b. Abdilvahid b. Muhammed eş-Şirâzi ed-Dımaşkı İbnu'l-Hanbelî, *er-Risâletu'l-vâdiha fi'r-reddi ale'l-Eşâ'ira*, thk. Ali b. Abdulaziz b. Ali eş-Şebl, (Riyad: Mecmû'âtu't-Tuhafi'n-Nefâisi'd-Düveliyye, 1999), 725.

birçok yerinde eleştirilmiş, Cehmiyye'nin görüşünden daha habîs bir görüş olarak kabul edilmiştir. Hatta İbn Ebî Ya'lâ, Kur'an'ın lafzının mahlûk olduğunu düşünen kişinin Cehmî olduğunu, cehennem de ebedi olarak kalacağını ve bunun şirk olduğunu Ahmed b. Şâzân'dan rivayet etmiş ve onun bu ifadeleri Ahmed b. Hanbel'den duyduğunu söylemiştir.¹²⁷

1.2. Küllabî Gelenekte Hanbelîlik Algısı

Hanbelî gelenekte Küllâbîler için birçok bilgiye ulaşmak söz konusu iken Küllâbîliğin Hanbelîler ile ilgili yaklaşımları hakkında çok fazla malumat bulunmamaktadır. Küllâbî olarak kabul edilen şahısların eserlerinin büyük bölümünün günümüze ulaşmamış olması bunun temel sebebidir. Bu isimler arasında sadece Muhâsibî'nin bazı eserleri günümüze ulaşmıştır. Elimizde mevcut olan bu eserler de daha çok tasavvuf ile ilgili çalışmalardır. Onun *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'an* isimli eseri bunun dışında tutulacak olsa da bu çalışmada Hanbelîler ile ilgili bir malumata ulaşılmamıştır. Hatta Muhâsibî'nin kelama dair eserlerinin günümüze ulaşmamış olması Ahmed b. Hanbel'in Muhâsibî ve kitaplarına karşı tutumu ile ilişkilendirilmiştir.¹²⁸ Bu sebeplerden dolayı Küllâbîlerin Hanbelî düşünce hakkındaki değerlendirmelerine ilişkin az sayıda malumata ulaşılmıştır.

Muhâsibî, *el-Mekâsib* adlı eserinde Ahmed b. Hanbel'in ismine dört kere yer vermiştir. Vera, günah ile düşmanlıkta yardımlaşma ve idarecinin verdiği hediyeler konusunda Ahmed b. Hanbel'in ismi Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797), Veki' b. Cerrah (ö. 197/812) ve Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/813) gibi bazı muhaddisler ile birlikte zikredilmiş ve bu konulardaki görüşlerine değinilmiştir.¹²⁹ Muhâsibî'nin eserlerinde Ahmed b. Hanbel ile ilgili herhangi bir olumsuz ifadeye rastlanmamıştır.

Kerâbîsî'nin ise Ahmed b. Hanbel hakkında bazı ifadeler kullandığına dair bilgiler mevcuttur. Örneğin; Yahya b. Maîn, (ö. 233/848) Kerâbîsî'nin Ahmed b. Hanbel hakkında olumsuz ifadeler kullandığını duyunca kendisine lanet etmiş ve "Dövülmeye ne kadar da ihtiyacı var!" şeklinde karşılık vermiştir. Ayrıca Kerâbîsî, İbn Hanbel'in eleştirilerini duyduğunda, "Bu gençle ne yapacağımızı bilmiyorum. Mahlûk desek de bid'at diyor, mahlûk değil desek de

¹²⁷ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, 1/33, 46, 62, 67, 109, 270, 380, 460, 2/59, 262, 274, 428.

¹²⁸ Abdülhalim Mahmud, *Muhâsibî*, 25-27.

¹²⁹ Ebû Abdullah Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *el-Mekâsib*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata, (Beyrut: Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1407/1987), 78, 90, 97, 100.

bid'at diyor." şeklinde tepki vermiştir.¹³⁰ Kerâbîsi'ye yönelik eleştirilerin diğer isimler ile kıyaslandığında Hanbelî gelenekte daha fazla yer almasının sebepleri arasında bu husus da zikredilebilir. Hanbelîlerin hoşlanmadığı fikir ve düşüncelerin ilk kez Kerâbîsi tarafından söylenmiş olması ve Kerâbîsi'nin bu rivayetlerden anladığımız kadarıyla açıktan Ahmed b. Hanbel hakkında bazı eleştiriler yapması, Muhâsibî ve İbn Küllâb'tan daha fazla hedef haline gelmesine neden olmuş gibi gözükmektedir.

1.3. IV./X. yüzyılda Hanbelîlik-Küllâbîlik İlişkisi

Bu yüzyılda iki grup arasındaki ilişki çerçevesinde Kalânîsi ve İbn Huzeyme'nin isimleri dikkat çekmektedir. Kalânîsi'nin yaşadığı dönem ile ilgili tartışmalar bulunmakta ve Eş'arî ile aynı dönemde yaşamış olma ihtimalinin daha kuvvetli olduğundan bahsedilmektedir.¹³¹ Tarih sahnesinde Kalânîsi nisbesine sahip birçok ismin bulunduğu, Eş'arî'nin zamanındaki Kalânîsi'nin Ebu'l-Abbas el-Kalânîsi olduğu ifade edilmektedir.¹³² Nesefî, onun *Kitâbu'l-Câmî* adlı bir eseri,¹³³ Bağdâdî, büyük bölümü Nazzâm'a reddiye şeklinde kaleme alınmış bir kelim eserini¹³⁴ ve *el-Makâlât* diye bilenen başka bir eseri¹³⁵ başta olmak üzere toplam yüz elliden fazla kitabı olduğunu kaydetmektedir.¹³⁶ Kalânîsi'nin aklı naklin önüne aldığı ve dini konularda aklı kullanmanın gerekliliğine inandığı belirtilmektedir.¹³⁷

Kalânîsi'nin kelâmî görüşleri, İbn Küllâb ve Muhâsibî gibi çoğunlukla Mu'tezile'ye karşı itiraz ve selefî kelâmî problemlere cevap veremediği konularda reddiye olarak ortaya çıkmaktadır. Kalânîsi ve ashâbının esas amacı kelâm ile selefî düşüncüyü uzlaştırmak ve itikadî problemleri sünî düşünceye uygun şekilde açıklamak şeklinde anlatılmaktadır. Eş'arî'nin, Mu'tezile'den

¹³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/65; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb*, 2/360.

¹³¹ Kalaycı, *Eşarîlik-Maturîdîlik İlişkisi*, 90-91.

¹³² M. Sait Özervarlı, "Kalânîsi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/223.

¹³³ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabîratü'l-edille fî usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 2/386.

¹³⁴ Ebû Mansûr Abdulkâhîr b. Tahir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Frak*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 94; a.mlf, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 97.

¹³⁵ Tefîk Yücedoğru, "Ebu'l-Abbâs el-Kalânîsi'nin Kelâmî Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011), 82.

¹³⁶ Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, 310; a.mlf, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 290.

¹³⁷ Macit, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, 93.

ayrıldığı tarihlerde Küllabiler arasında Kalânisi'nin ismi yüksek sesle ifade edilmektedir. İbn Küllâb ve Muhâsibî gibi Kalânisi ve ashabı da iki uç tarafından sert bir şekilde eleştirilmektedir. Hanbeliler, onların faaliyetlerini dinde yozlaşma şeklinde yorumlarken, Mu'tezile mezhebi ise kendilerine karşı sert eleştiriler yöneltmelerinden rahatsız olmuştur.¹³⁸ Siczî; İbn Küllâb, Kalânisi, Eş'arî ve Cübbâi'yi (ö. 303/916) aynı cümlede zikrederek hepsini Hz. Peygamber'den gelen şeylere yüz çevirmekle itham etmektedir. Siczî ayrıca eserinde Kalânisi'den Sâlihî ile birlikte bahsetmekte ve iki ismi eleştirmektedir.¹³⁹ İbn Teymiyye ise Kalânisi'ye özel bir yer ayırmamakta, onu İbn Küllâb'ın samimi bir takipçisi olarak görmektedir. Bazen İbn Küllâb, Muhâsibî ve Kalânisi'yi beraber anmakta, bazen sadece Küllâbiyye demekle yetinmektedir. Ancak İbn Teymiyye bu konuda önemli bir ayırım yapmakta ve Kalânisi'nin Ahmed b. Hanbel'e daha yakın olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴⁰ Yaşadığı dönemde İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) Kalânisi'nin en büyük hasmı ve muhalifi olduğuna yönelik bilgiler bulunmaktadır. Hadis taraftarları arasında önemli bir yere sahip ve yaşadığı zaman diliminde Horasan bölgesindeki hadis ashabının lideri kabul edilen İbn Huzeyme (ö. 311/924) Şâfiî mezhebinin tabakat eserleri içerisinde önemli bir isim olarak zikredilmektedir.¹⁴¹

Bu dönemde Kalânisi dışında İbn Huzeyme'nin öğrencileri arasında zikredilen Ebû Ali Muhammed b. Abdilvehhab es-Sekafî (ö. 328/939) ve Ebû Bekr Ahmed b. İshak es-Sabğî'nin (ö. 342/953) de Kalânisi gibi Küllâbiliğe meyletmekle itham edildiği ve eleştirildiği görülmektedir.¹⁴² Ebû Ali es-Sekafî hadisçi olarak tanınmış ve İbn Huzeyme'nin meclisinde olmadığı zaman onun yerine vekalet edecek kadar kabul görmüş biri olmasına rağmen Küllâbiliğe meyli onun eleştirilerden nasibini almasına neden olmuştur. Aynı şekilde muhaddis Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sabğî de Nişabur'a ilk daru's-sünneyi tesis eden ve kendisinden sonra yerini öğrencisi Hâkim en-Nisâbüri'ye bırakan bir kişi olarak tanıtılmakla beraber onun da kelam ile işigali nedeniyle çeşitli sıkıntılar yaşadığı ifade edilmektedir.¹⁴³

¹³⁸ Yücedoğru, "Ebu'l-Abbâs el-Kalânisi'nin Kelamî Görüşleri", 83-84.

¹³⁹ Siczî, *Risâletu's-Siczî ilâ ehli Zebîd*, 80-81, 101.

¹⁴⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünne*, 2/222-223, 327-328.

¹⁴¹ Takiyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, thk. el-Hafız Abdulalim Han, (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1407), 1/69

¹⁴² İbn Teymiyye, *Der'u te'âruzi'l-akl ve'n-nakl*, 2/80-83.

¹⁴³ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/170; Adil Yavuz, "Bir İhtisas Medresesi Olarak Dâru'l-Hadislerin Önemi", *Medrese Geleneği ve Modernleşme*

İbn Huzeyme, 309/921 yılında Küllâbiyye mensubu oldukları gerekçesiyle bazı öğrencilerini reddetmiş ve Ahmed b. Hanbel'in bu grubu şiddetli bir şekilde eleştirdiğini ileri sürmüştür. Öğrencilerinin kelim ile ilgilenmelerinden rahatsız olan İbn Huzeyme ile öğrencileri arasında bir görüşmenin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Görüşmenin ve öğrencileri ile İbn Huzeyme arasında tartışma konusu olan meselenin kelimullah olduğu bilinmektedir. Bu konu Ebû Ali es-Sekafî'ye sorulmuş, o da kelimullahın devam eden kadim bir varlık olduğuna inanan kişinin hadisçilerin itikadını benimsemiş olacağını söyleyerek cevap vermiştir. Bu ifadelerinin toplumda yayılması ile öğrencilerinin Küllâbiyye'ye mensup olduğu şeklindeki serzenişler İbn Huzeyme'ye daha güçlü bir şekilde yapılmıştır. Görüşmenin de bunun akabinde İbn Huzeyme'nin öğrencilerini toplaması ile gerçekleştiği görülmektedir. İbn Huzeyme sözlerine kelamî konular ile meşgul olunmaması gerektiğini ifade eden uyarılarını tekrarlayarak başlamıştır. Küllâbiyye'ye lanet ederek, onların kendisine iftira ettiklerini bildiren İbn Huzeyme, kendi görüşlerinin Küllâbiyye'nin görüşleri ile hiçbir şekilde uyuşmadığını belirtmiştir. O, yukarıda zikredilen iki öğrencisinin yanına Yahya b. Mansur ve İbn Ebî Osman'ı ekleyerek dördünün de kendisine iftira attığını ve kendi görüşleri dedikleri gibi olmamasına rağmen öğrencilerinin yanlış aktardığını ifade etmiştir. Zehebî burada açıklama yapma gereği duyarak bu isimleri savunmuştur. İbn Huzeyme'nin kendisine anlatılanlar doğrultusunda böyle konuştuğunu, asıl suçlunun laf taşıyan, iftiracılar olduğunu söylemiştir. Bu olaylardan sonra Sabgî ve Sekafî hakkında idam kararı bile çıkartıldığı ancak her şeye rağmen İbn Huzeyme'nin buna engel olduğu ifade edilmektedir. Daha sonra Ebû Amr el-Hirî'nin iki tarafın arasını bulma amacıyla bir kez daha tarafları bir araya getirdiği anlaşılmaktadır. Bu görüşmede Ebû Ali es-Sekafî'nin hocasına kendisini rahatsız eden şeyin ne olduğunu sorduğu görülmektedir. İbn Huzeyme de Küllâbiyye mezhebine meylettiklerini, Ahmed b. Hanbel'in İbn Küllâb ve Hâris el-Muhâsibi gibi kimselere en çok karşı çıkan kişi olduğunu belirterek cevap vermiştir. Bunun akabinde öğrencilerinin kendi görüşlerini yazarak hocalarının incelemelerini istediği görülmektedir. Zehebî, İbn Huzeyme'nin incelemesi sonrasında kendi fikirleri dışında bir görüş bulamadığını söyleyerek iki taraf arasındaki görüş ayrılıklarının çözüldüğünü belirtmiştir.¹⁴⁴ İbn Teymiyye ise öğrencilerinin

Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum ed. Fikret Gedikli, (Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2013), 1/222.

¹⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/379-381; Ayrıca bkz. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Kitâbu'l-Esmâ ve's-sıfât*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, (Cidde: Mektebetu's-Sevâdî li't-Tevzi', 1412/1991), 2/22.

yazdıklarını inceleyen İbn Huzeyme'nin olumlu ya da olumsuz bir karşılık vermediğini ifade etmektedir. Hatta o, iki taraf arasında anlaşmazlıkların tam olarak çözülemediğini ve Ebû Ali es-Sekafî ile Ebû Bekr es- Sabğî'nin İbn Huzeyme öldükten sonra kabrinin başında tövbe ettiklerini kaydetmektedir.¹⁴⁵

Büyük oranda Şâfilik ile ilişkilendirilen Küllâbiler ile Şâfiî olarak kabul edilen İbn Huzeyme arasında yaşanan bu tartışmalar ilginç bir bilgi olarak gözükmektedir. İbn Huzeyme'nin kendi öğrencileri arasında bile Küllâbilik ile itham edilen kimselerin bulunması dikkat çekmektedir. İbn Huzeyme'nin Şâfiî olarak kabul edilmesi durumunda IV./X. asrın başlarında yaşanıldığı tahmin edilen bu vaka ile Şâfilik içerisinde iki kolun varlığını sürdürdüğü ve Küllâbî geleneğe yönelik bir ithamın olduğu gün yüzüne çıkmaktadır. Bu bilgilerin yanı sıra İbn Huzeyme'nin fıkıh ve hadis imamlarından olduğundan, hayatının belli bir zamanına kadar kalamcılar ile çekiştiği fakat daha sonra onlara uyduğundan bahsedilmektedir.¹⁴⁶ Erken dönem sayılabilecek zaman diliminde yaşamış ve önemli bir ilim adamı olarak kabul edilen şahıslar ile ilgili herkesin kendi zaviyesinden değerlendirmeler yapması alışıldık bir husustur. Bu tarz farklı bilgilerin İbn Huzeyme ile ilgili olarak ortaya atılması bunun göstergesi olabilir. Bütün bu gerekçeler nedeniyle de bu bilgiler söz konusu olduğunda dikkatli bir şekilde hareket edilmelidir. Bağdâdî'nin paylaştığı bu bilgi diğer kaynaklar ile örtüşmemesi nedeniyle ihtiyatla yaklaşılması gereken malumat arasında yer almaktadır. Nitekim isimler ve sıfatlar konusundaki yaklaşımı nedeniyle eleştirilen İbn Huzeyme'yi Fahreddin Râzî "ifadesi bozuk, anlayışı kıt bir kimse" olarak nitelendirmiş, *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eserini de *Kitabu's-Şirk* olarak adlandırmıştır.¹⁴⁷ Sonuç olarak İbn Huzeyme'nin Şâfililiği ile ilgili de bir takım şüphelerin söz konusu olduğunu ve yaşadığı dönem itibarıyla zaten bir ismin Şâfiî olarak kabul edilmesinin henüz mezheplerin tam anlamıyla teşekkül etmemesi nedeniyle mümkün olmadığını belirtmek gerekmektedir.

SONUÇ

Hanbelilik ile Küllâbilik arasındaki ilişkinin ilk dönemlerden itibaren dostane bir şekilde gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Mihne sonrasında Ahmed b. Hanbel'in başta İbn Küllâb, Muhâsibî ve

¹⁴⁵ İbn Teymiyye, *Der'u te'ârûzi'l-akl ve'n-nakl*, 2/82.

¹⁴⁶ Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, 314; a.mlf, *Kitâbu Usûli'd-Dîn (Ehl-i Sünnet Akâidi)*, trc. Ömer Aydın, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 352.

¹⁴⁷ Fahrudin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 27/130; Mustafa Işık, "İbn Huzeyme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/79-81.

Kerâbisî olmak üzere bütün Küllâbî geleneğe karşı sert eleştiriler yaptığı görülmektedir. Ahmed b. Hanbel'den sonra takipçileri de Küllâbîleri çeşitli şekillerde itham etmiştir. Hanbelî kaynaklarda Küllâbîlerin dini duyarlılığa sahip olmadıkları, savundukları fikirler nedeniyle Cehmî ve hatta Hıristiyan oldukları ifade edilmektedir. Hanbelî geleneğin Küllâbîliğe yönelik temel eleştirisinin Kur'an'ın mahlûkiyeti meselesinde olduğu görülmektedir. Hanbelîlerin bu konudaki eleştirileri sadece isimler bazında kalmamakta sahip oldukları fikirlerden hareketle lafz ve vakf tavrı da sert bir şekilde itham edilmektedir. Küllâbîlerin sahip olduğu Kur'an'ın lafzının mahlûk olduğu görüşü ve bu konuda fikir beyan etmeme tavrı Hanbelîler tarafından Cehmîyye mensubu olmakla eş değer kabul edilmektedir. IV./X. asırda yaşamış Kalânîsî ile İbn Huzeyme arasında tartışmaların devam ettiği görülmektedir. Aynı zamanda İbn Huzeyme kendi öğrencileri arasından Küllâbîliğe meyleden isimleri de sert bir şekilde eleştirmektedir.

KAYNAKÇA

Abbâdî, Ebû Asım Muhammed b. Ahmed. *Kitâbu Tabakâti'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*. thk. Gösta Vitestam. Leiden: E. J. Brill, 1964.

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdirrahman eş-Şeybânî. *Kitâbu's-Sünne*. thk. Muhammed b. Said b. Salim el-Kahtânî. Riyad: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406/1986.

Abdülhalim Mahmud. *Muhâsibî*. trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî. *Kitâbu's-Sünne*. thk. Abdullah b. Hasan b. Hüseyin. Mekke: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1349/1930.

Akkuş, Süleyman. *Kuşeyrî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâmî Görüşleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Ali Sami en-Neşşâr. *İslam'da Felsefenin Doğuşu-I*. trc. Osman Tunç. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.

Aycan, İrfan. "Zübeyrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/526-527. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temimî. *Kitâbu Usûli'd-dîn*. İstanbul: Matbaatu'd-Devle, 1928.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temimî. *el-Fark beyne'l-Fırak*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temimî. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temimî. *Kitâbu Usûli'd-Dîn (Ehl-i Sünnet Akâidi)*. trc. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Kitâbu'l-Esmâ ve's-sıfât*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî. 2 Cilt. Cidde: Mektebetu's-Sevâdî li't-Tevzî', 1412/1991.

Bulut, Zübeyir. "Karşı Mihne Uygulamaları ve er-Risaletü'l-Kâdiriyye (Kâdiri İtikadı)". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/1 (2017), 75-110.

Cüveynî, İmamü'l-Harameyn Ebü'l-Meâli Rüknuddin Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf. *Kitâbu'l-İrşâd ilâ kavâti'i'l-edille fi usûli'l-i'tikâd*. thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih. Kahire: Mektebetu's-Sekâfedî'd-Dîniyye, 1430/2009.

Cüveynî, İmamü'l-Harameyn Ebü'l-Meâli Rüknuddin Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf. *Kitâbü'l-İrşâd (İnanç Esasları Kılavuzu)*. trc. Adnan Bülent Baloğlu-Sabri Yılmaz-Mehmet İlhan-Faruk Sancar. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. *Irak Mâlikî Ekolü (III.-V./IX.-XI. yy.)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef. *Kitâbu'l-Mu'temed fi usûli'd-dîn*. thk. Vedit' Zeydân Haddâd. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1973.

Erginli, Zafer. "Muhâsibî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/13-16. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshak b. Sâlim. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*. thk. Ahmed Cad. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshak b. Sâlim. *İlk Dönem İslam Mezhepleri*. trc. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2015.

Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Hâlid Kebîr Allâl. *Safahât min târîhi ehli's-sünne ve'l-cemâ'a bi Bağdâd*. Cezayir: Matbaatu Hüme, ts.

Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Harun. *es-Sünne*. thk. Atıyye Zehrânî. 3 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1410/1989.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*. thk. Mehmet Said Hatipoğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu medîneti's-selâm*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 27 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Herevî, Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî. *Zemmu'l-keîâm ve ehlih*. thk. Ebû Cabir Abdullah b. Muhammed b. Osman el-Ensârî. 4 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1419/1998.

İrmaklı, Mustafa. *Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin Ehl-i Sünnet Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

İşık, Mustafa. "İbn Huzeyme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/79-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

İbn Batta, Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî. *el-İbâne an şerî'ati'l-fırkati'n-nâciye ve mücânebeti'l-fıraki'l-mezmûme*. thk. Rıza b. Na'sân Mu'tî, vd. 9 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1415/1994.

İbn Batta, Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî. *eş-Şerh ve'l-ibâne alâ usûli's-sünne ve'd-diyâne*. thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdulhamid. Amman: Dâru'l-Eseriyye, 1430/2009.

İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1372/1953.

İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn. *Tabakâtu'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahman Süleyman el-Useymin. 3 Cilt. Riyad: el-Emânetu'l-Âmme, 1419.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Tehzibu't-tehzib*. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1327.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Lisânu'l-mîzân*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 10 cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1423/2002.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *Kitâbu's-Sikât*. thk. Muhammed Abdulmuîd Han. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiratu'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.

İbn Kâdi Şühbe, Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*. thk. el-Hafız Abdulalim Han. 4 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1407.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ Imâdüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav'. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cize: Hicr, 1419/1998.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ Imâdüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav'. *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*. thk. Abdulhafız Mansur. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 2004.

İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman. *Şerhu İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmam Abdurrahim Said. 2 Cilt. Zerka: Mektebetu'l-Menâr, 1407/1987.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddin Abdisselam. *Minhâcu's-sünneti'n-nebeviyye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 9 Cilt. Riyad: Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, 1406/1986.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddin Abdisselam. *Der'u te'âruzi'l-akl ve'n-nakl*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 11 Cilt. Riyad: Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, 1411/1991.

İbnu'l-Hanbelî, Ebu'l-Kasım Abdulvehhab b. Abdilvahid b. Muhammed eş-Şirâzî ed-Dimaşkî. *er-Risaletu'l-vâdiha fi'r-reddi ale'l-Eşâ'ira*. thk. Ali b. Abdulaziz b. Ali eş-Şebl. Riyad: Mecmû'âtu't-Tuhafî'n-Nefâisi'd-Düveliyye, 1999.

İbnu'l-Mibred, Ebu'l-Mehâsin Cemalüddin Yusuf b. Hasen b. Ahmed. *Bahru'd-dem fi men tekelleme fihî Ahmed bi medh ev zemm*. thk. Ravhiye Abdurrahman es-Süveyfî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 1413/1992.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub İshak b. Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

İğde, Muhyeddin. "Selefilîğin Tarihi Arka Planı". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 8/ 2 (2015), 151-181.

İğde, Muhyettin. "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları". *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*. ed. M. Mahfuz Söylemez. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 153-173.

İğde, Muhyettin. *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.

İşcan, Mehmet Zeki. *Selefilik İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Kalaycı, Mehmet. “Eşariliğin Tarihsel Arka Planı: Küllabîlik”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 339-431.

Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

Kutlu, Sönmez. *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. Ankara: Kitabiyat, 2012.

Küçük, Hülya-Filiz, Şahin. “Mukaddime”. *er-Riâye/Nefs Muhasebesinin Temelleri*. mlf. Muhâsibî, Ebû Abdullah Hâris b. Esed. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

Lâlekâî, Ebu'l-Kasım Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr. *Şerhu Usûli i'tikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*. thk. Ebû Ya'kub Neş'et b. Kemal el-Masrî. İskenderiyye: Mektebu Dâri'l-Besîra, ts.

Macit, Nadim. *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*. Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1995.

Malatî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman. *et-Tenbîh ve'r-redd alâ ehli'l-ehvâ ve'l-bid'a*. thk. Zâhid el-Kevserî. Beyrut: Mektebetu'l-Me'ârif, 1968.

Melchert, Christopher. *The Formation of The Sunni Schools of Law: 9th-10th Centuries C. E.* Leiden: Brill, 1997.

Melchert, Christopher. “Ahmed b. Hanbel'in Muhalifleri”. trc. Ali Hakan Çavuşoğlu. *Marife* 5/3 (2005), 393-410.

Melchert, Christopher. “IX. Yüzyıl Boyunca Nesih: Şafîî, Ebû Ubeyd, Muhâsibî ve İbn Kuteybe”. trc. Nail Okuyucu. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (2011), 201-222.

Melchert, Christopher. *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*. trc. Ali Hakan Çavuşoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

Merrûzî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc. *Ahbâru's-şuyûh ve ahlâkuhum*. thk. Âmir Hasan Sabrî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1426/2005.

Muhâsibî, Ebû Abdullah Hâris b. Esed. *el-Mekâsib*. thk. Abdulkadir Ahmed Ata. Beyrut: Müessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1407/1987.

Neccâd, Ebû Bekr Ahmed b. Selman b. Hasen el-Bağdâdî. *er-Redd alâ men yekûlu'l Kur'an mahlûk*. thk. Rızaullah Muhammed İdris. Sâlimiyye: Mektebetu's-Sahâbeti'l-İslâmiyye, 1400.

Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Tabsıratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün. 2. Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

Okuyucu, Nail. *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Öz, Mustafa. "Vâkıfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/487-488. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Özervarlı, M. Sait. "Kalânisi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/223-224. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâthu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000.

Safedî, Salahuddin Halil b. İzziddin Aybeg b. Abdullah. *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût-Türkî el-Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ li't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.

Seksekî, Ebu'l-Fazl Abbas b. Mansur. *el-Burhân fi ma'rifeti 'akâidi ehli'l-edyan*. thk. Bessâm Ali Selâme el-Amûş. Zerka: Mektebetu'l-Menâr, 1417/1996.

Siczi, Ebû Nasr Ubeydullah b. Said b. Hâtim. *Risâletu's-Siczi ilâ ehli Zebîd fi'r-reddi alâ men enkara'l-harf ve's-savt*. thk. Muhammed Ba Kerim Ba Abdullah. Riyad: Dâru'r-Râye li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1414/1994.

Subkî, Ebû Nasr Tâcüddin Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkâfi. *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettah Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1383/1964.

Şehristânî, Tâcüddin Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Muhammed Abdulkadir el-Fâdilî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1426/2006.

Toru, Ümüt. "Ashâbü'l-Hadis Makâlât Geleneğinde İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Algısı". *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu – Eş'arîlik*- ed. Mustafa Aykaç vd. 449-468. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018.

Toru, Ümüt. "Eş'arîlik-Hanbelîlik Farklılaşmasının Toplumsal Yansımaları". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (2018), 260-292.

Uludağ, Süleyman. "Mukaddime". *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. mlf. Hücvirî. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.

Yavuz, Adil. "Bir İhtisas Medresesi Olarak Dâru'l-Hadislerin Önemi". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum* ed. Fikret Gedikli. 1/217-231. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2013.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Ebû Ya’lâ el-Ferrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/256-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Halku’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/371-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Yavuz, Yusuf Şevki. “İbn Küllâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/156-157. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Lafziyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/48. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yüce, Mustafa. “Hâris el-Muhâsibi’ye Göre Haberî Sıfatlar”. *Kelam Araştırmaları* 12/2 (2014), 274-294.

Yücedoğru, Tefvik. “Ebu’l-Abbâs el-Kalânisi’nin Kelâmi Görüşleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011), 77-96.

Yücedoğru, Tefvik. *Ehl-i Sünnet’e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiye Mezhebi*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût-Hüseyn el-Esed. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1405/1985.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtu’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1410/1990.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânu’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.

SUMMARY

It is seen that there are discussions between Hanbalism emerged under the leadership of Ahmad ibn Hanbal after the mihna and gained sectarian identity in the 10th century and Kullabism known as Shafii theologians. Hanbalism harshly criticized all the names that have the same opinion as the Kullabism especially İbn Küllab, Muhasibi and Kerabisi. As they were interested in kalam, Kullabism faced the criticism of Ahmad ibn Hanbal and followers and it was qualified by being an innovation. It is stated that the most violent and brutal criticisms about İbn Küllab and his friends were made by Ahmad ibn Hanbal. Siczi and Harawi also strongly criticized Kullabism and thought that they are cursed by Allah.

İbn Küllab is leading of the names exposed to the attacks of the Hanbalism. It is seen that İbn Küllab has been subjected to Ahmad ibn Hanbal’s attacks and criticism because of his opinions on the

Allah's attribute of kalam (speech) and halk al-Quran. The criticisms made by the Hanbali names have not limited to this, he and his family have been accused of being Christian. Ibn Batta has given place to the name of Ibn Kullab in the group he called as "bad people that the sunnah should be defended against them". According to Ibn Batta, Ibn Kullab has been a person who must be taken refuge in Allah from his opinions, ideas, evil and sect. An expressions about Ibn Kullab has been stated in the *Tabaqat al-Hanabilah*. According to Ibn Abu Yala, an idea that tawil of Allah's attribute has not been mentioned by anyone other than Ibn Kullab.

Like Ibn Kullab, Muhasibi also has encountered Ahmad ibn Hanbal's harsh attitudes and manners. The method used by Muhasibi while criticizing Mu'tezili thought and his ideas in his book *Fehm al-Quran* have met with reaction by Ahmad ibn Hanbal and his supporters. In addition to these, Muhasibi have met with reaction due to such as opinions wordings of the Quran are creature but their meanings in the presence of Allah are ancient and the faith is creature. It is also mentioned that he was exposed to Ahmad ibn Hanbal's criticism because he adopted and supported the opinions of Ibn Kullab. Ahmad ibn Hanbal reproached Muhasibi, who wrote works to reject mu'teddis, saying to him, "You have spoken of their evidence although reject their opinions, thus you caused people to put forward an idea about this issue." It can also be added Ahmad ibn Hanbal's statements about Muhasibi as follows: "He is the original of the trouble", "There is no disaster other than Haris" and "Nobody was left with him except Ibn Allaf." In addition, there is also information about the fact that Muhasibi had to leave Baghdad and go to Kufa because of Ibn Hanbal had inclined away from him and prevented people from meeting him. Muhasibi was buried in Baghdad after two years Ahmad's death, but only four people were able to perform the funeral prayer. This information shows that the pressure exerted on him continued after Ahmad ibn Hanbal's death. There has been many interesting stories about Muhasibi in the work titled *Tabaqat al-Hanabilah*. There is an effort of the Hanbalism towards Muhasibi to put forward an image that does not have religious awareness. In the first of these narratives, Muhasibi went to a wedding to see the women on the stairs. Moreover, he passed from there so that he could see women. In another narrative, there is the expression that "One-eyed Haris is the most liar of liars." It is noteworthy that Haris al-Muhasibi is characterized by one of the features of the dajjal.

Kerabisi shared the same fate as other Kullabi names and encountered criticism of Hanbali names. As a matter of fact, it can be stated that he has occupied more space in Hanbali sources than

the other two names. Khatib al-Baghdadi states that Kerabisi has been ill-treated by Ahmad ibn Hanbal and his companions because of his view on halk al-Quran. It is stated that he was in contradiction with Ahmad ibn Hanbal and was exposed to the innovation accusation because of the idea that the Quran was created literally. Abdullah ibn Ahmad ibn Hanbal and Hallal have accused him of being a liar by stating that he has been the opinion of Cehmiyya because Kerabisi has accepted that the words of the Quran are creature. In addition, they also have included the curse towards him. It is seen that Hanbalism has criticized other Kullabi names apart from these three names. There is information about Ibn Khuzaymah that Kalanisi is his greatest adversary and opponent. In this period, it is seen that Abu Ali al-Sakafî and Abu Bakr Al-Sabqi, who are mentioned among the students of Ibn Khuzaymah, were accused and criticized for inclining towards Kullabi, just like Kalanisi.